

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗ
ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ
ΠΜΣ ΑΕΙΦΟΡΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

**Οι επιδράσεις του πολέμου στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον
και οι πολλαπλές επιπτώσεις στην αρχιτεκτονική:
Η περίπτωση του Κουβέιτ**

Συγγραφέας

Μαρία – Λένα Χατζηβασιλείου

ΑΜ: ssd19019

Επιβλέπουσα:

Μαρία Μοίρα, Αν. Καθηγήτρια

Αθήνα, Φεβρουάριος 2024

UNIVERSITY OF WEST ATTICA
SCHOOL OF APPLIED ARTS & CULTURE
Department of Interior Architecture
MsC Sustainable Design of Architectural Space

Diploma Thesis

**The effects of war on the natural and man-made environment and the
multiple effects in architecture –
The case of Kuwait**

Student name and surname:

Maria – Lena Chatzivasileiou

Registration Number: ssd19019

Supervisor name and surname:

Maria Mira, As. Professor

Athens, February 2024

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗ
ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ
ΠΜΣ ΛΕΙΦΟΡΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ**

**Οι επιδράσεις του πολέμου στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον και οι
πολλαπλές επιπτώσεις στην αρχιτεκτονική:
Η περίπτωση του Κουβέιτ**

Μέλη Εξεταστικής Επιτροπής συμπεριλαμβανομένου και του Εισηγητή

Η μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία εξετάστηκε επιτυχώς από την κάτωθι Εξεταστική Επιτροπή:

Α/α	ΟΝΟΜΑΕΠΩΝΥΜΟ	ΒΑΘΜΙΔΑ/ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΨΗΦΙΑΚΗΥΠΟΓΡΑΦΗ
	Δρ. Μαρία Μοίρα	Αναπληρώτρια Καθηγήτρια	
	Δρ. Νικήτας Χιωτίνης	Ομότιμος Καθηγητής	
	Δρ. Ιωάννα Μπαρκούτα	Ακαδημαϊκή Υπότροφος	

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Χατζηβασιλείου Μαρία - Λένα. Του Νικολάου, με αριθμό μητρώου ssd19019 φοιτήτρια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Αειφόρος Σχεδιασμός Αρχιτεκτονικού Χώρου του Τμήματος Εσωτερικής Αρχιτεκτονικής της Σχολής Εφαρμοσμένων Τεχνών και Πολιτισμού του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

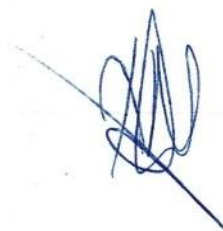
Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

**Επιθυμώ την απαγόρευση πρόσβασης στο πλήρες κείμενο της εργασίας μου μέχρι και έπειτα από αίτηση μου στη Βιβλιοθήκη και έγκριση του επιβλέποντα καθηγητή.*

Η Δηλούσα

*** Ονοματεπώνυμο /Ιδιότητα**

Ψηφιακή Υπογραφή Επιβλέποντα
(Υπογραφή)

** Εάν κάποιος επιθυμεί απαγόρευση πρόσβασης στην εργασία για χρονικό διάστημα 6-12 μηνών (embargo), θα πρέπει να υπογράψει ψηφιακά ο/η επιβλέπων/ουσα καθηγητής/τρια, για να γνωστοποιεί ότι είναι ενημερωμένος/η και συναινεί. Οι λόγοι χρονικού αποκλεισμού πρόσβασης περιγράφονται αναλυτικά στις πολιτικές του Ι.Α. (σελ. 6):*

https://www.uniwa.gr/wp-content/uploads/2021/01/%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CC%81%CF%82_%CE%99%CE%B4%CF%81%CF%85%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%85%CC%81_%CE%91%CF%80%CE%BF%CE%B8%CE%B5%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B9%CC%81%CE%BF%CF%85_final.pdf

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	xi
Abstract.....	xii
1. Εισαγωγή	1
1.1. Η αρχιτεκτονική ως κοινωνικό και πολιτισμικό φαινόμενο	3
2. Αρχιτεκτονική και πόλεμος	7
2.1. Η εκρίζωση των ανθρώπων από τον τόπο τους.....	7
2.2. Η έννοια του τόπου και η αρχιτεκτονική σε εμπόλεμη κατάσταση.....	8
2.2.1. Η σχέση μεταξύ πολέμου και αρχιτεκτονικής.	11
2.3. Ιστορική αναδρομή της σχέσης μεταξύ αρχιτεκτονικής και πολεμικών συγκρούσεων	13
2.4. Διαίρεση πόλεων, κοινοτήτων, εδαφών που περικλείουν τα τείχη.....	15
2.5. Καταστροφή και αναδόμηση πεδίων αναμνήσεων	18
2.6. Δημιουργικές απαντήσεις κατά την περίοδο εμπόλεμων συγκρούσεων	19
2.7 Αστική δομή. Η έννοια του συνόρου.....	22
3. Ανοικοδόμηση σε μεταπολεμικά περιβάλλοντα.....	26
3.1. Στόχοι του πολέμου.....	29
4. Περιβαλλοντικές καταστροφές λόγω των σύγχρονων πολέμων	31
5. Η περίπτωση του Κουβέιτ.....	34
5.1. Η εμπειρία του πολέμου στο Κουβέιτ.....	35
5.2. Ο αντίκτυπος του πολέμου στα αναπτυξιακά σχέδια.....	37
5.3. Ο αντίκτυπος του πολέμου στο άτομο	42
5.4 Αρχιτεκτονική στο Κουβέιτ μετά τον πόλεμο	45

5.5	Βασικά στοιχεία σχετικά με τη συνεργασία μεταξύ της UNESCO και του Ιράκ στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό.....	49
6.	Συμπεράσματα	51
	Βιβλιογραφία	53

Περίληψη

Η ιδέα του πολέμου βρίσκονταν πάντα κάπου μακριά μας, γεωγραφικά. Πλέον βρίσκεται και σε ευρωπαϊκό έδαφος, κάτι που φάνταζε τόσο μακρινό στο παρελθόν, τώρα ήρθε κοντά μας και άλλαξε την σχέση μας με την απειλή του, όσον αφορά, τόσο το φυσικό όσο και το ανθρωπογενές περιβάλλον και αποτελεί πλέον μια ορατή παράμετρο πλέον στη ζωή μας. Ο αριθμός των ανθρώπων, οι οποίοι εκτοπίστηκαν βίαια μέσα από τις χώρες τους, λόγω ένοπλων συγκρούσεων και άλλων καταστάσεων βίας, έχει αυξηθεί σημαντικά αυτόν τον αιώνα. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη του κοινωνικού αντίκτυπου του πολέμου στους ανθρώπους και το περιβάλλον, τόσο φυσικό όσο και αρχιτεκτονικό, εστιάζοντας στη μεταβολή της αρχιτεκτονικής μέσα από τον πόλεμο, η οποία έχει αντίκτυπο στις ζωές των ανθρώπων. Ο πόλεμος καταστρέφει το περιβάλλον σε όλες του τις πτυχές, δομημένο και μη, με αποτέλεσμα να χάνεται η ατομική, συλλογική και η πολιτισμική μνήμη, που είναι αποτυπωμένη στα αρχιτεκτονικά κτίρια και τα αστικά περιβάλλοντα.

Λέξεις – Κλειδιά: πόλεμος; εμπόλεμη ζώνη; Αρχιτεκτονική; Πολιτισμική μνήμη; καταστροφή κτιρίων; Ανοικοδόμηση;

Abstract

The idea of war has always seemed distant from us, geographically. Now, it has also reached European soil, something that appeared remote in the past. It has come closer to us and altered our relationship with its threat, impacting both the natural and man-made environment. It is now a visible parameter in our lives. The number of people forcibly displaced from their countries due to armed conflicts and other situations of violence has significantly increased this century. The purpose of this thesis is to study the social impact of war on people and the environment, both natural and architectural, with a focus on the transformation of architecture during war, which affects people's lives. War devastates the environment in all its aspects, built and unbuilt, resulting in the loss of individual, collective, and cultural memory, which is ingrained in architectural structures and environments.

Keywords: war; War zone; Architecture; Cultural memory? destruction of buildings? Reconstruction;

1. Εισαγωγή

Ο εσωτερικός εκτοπισμός των ανθρώπων από τις οικίες τους βρίσκεται σε πρωτοφανή παγκόσμια κορύφωση. Ο αριθμός των ανθρώπων, οι οποίοι εκτοπίστηκαν βίαια μέσα από τις χώρες τους, λόγω ένοπλων συγκρούσεων και άλλων καταστάσεων βίας, έχει αυξηθεί σημαντικά αυτόν τον αιώνα, ενώ, παράλληλα, διατηρεί σταθερή αυξητική πορεία – με αποτέλεσμα, μόνο το 2016, να έχουν εκτοπισθεί εσωτερικά (μέσα από τις χώρες τους) περισσότεροι από 40 εκατομμύρια άνθρωποι σε παγκόσμιο επίπεδο (Devos¹, 2016). Αυτό το είδος μετακίνησης γίνεται όλο και πιο σύνηθες, εν μέρει, επειδή οι ολοένα και πιο πυκνοκατοικημένες πόλεις αποτελούν σημεία ένοπλων συγκρούσεων και βίας, αλλά και επειδή οι άνθρωποι καταφεύγουν στις πόλεις για να αναζητήσουν ασφάλεια. Ωστόσο, λίγα είναι γνωστά για την εμπειρία εκτοπισμού των ανθρώπων από αστικά περιβάλλοντα και εξωτερικούς καταυλισμούς.

Στους πολέμους της εποχής μας, πόλεις έχουν καταστραφεί, βομβαρδιστεί και πολιορκηθεί. Από την Ουκρανία και το Αφγανιστάν μέχρι την Παλαιστίνη, τη Συρία, το Ιράκ και την Υεμένη, η αρχιτεκτονική έχει στοχοποιηθεί εσκεμμένα, προκαλώντας βαθιά ταλαιπωρία και τραύματα στους ανθρώπους, οι οποίοι ζουν σε αυτές τις πόλεις και που αναγκάζονται να εκτοπιστούν βίαια από τα σπίτια τους. Η καταστροφή σε περιόδους πολέμου, ωστόσο, δεν περιορίζεται στην αρχιτεκτονική, αλλά και στα πολιτισμικά τεκμήρια (πίνακες, γλυπτά, συλλογές τέχνης, έγγραφα, βιβλία, αρχεία, φωτογραφίες, χειρόγραφα, περιοδικά, κατοικίες και συμβολαιογραφικά έγγραφα ακίνητης και κινητής ιδιοκτησίας). Πρόκειται για μια καταστροφή της μνήμης, που στοχεύει στην εξάλειψη του παρελθόντος και της ιστορικής και πολιτισμικής διαδρομής των λαών. Αυτό το φαινόμενο έγινε γνωστό ως «μνημοκτόνο» φαινόμενο, με το οποίο συγγραφείς από όλο τον κόσμο έχουν ασχοληθεί για να αναλύσουν τον αντίκτυπο του πολέμου στις εστίες των ανθρώπων και την πολιτιστική τους μνήμη (Rotbard², 2015).

¹Αναπληρώτρια καθηγήτρια στο τμήμα αρχιτεκτονικής του Πανεπιστημίου « Libre de Bruxelles», στο Βέλγιο.

²Ανώτερος λέκτορας στην Ακαδημία Bezalel στην Ιερουσαλήμ και καθηγητής Αρχιτεκτονικής στην Αρχιτεκτονική Σχολή CARE στο Tiruchirappalli στο Tamil Nadu της Ινδίας.

Η αρχιτεκτονική βρίσκεται στο μεταίχμιο της επιστήμης και της τέχνης. Τα αρχιτεκτονικά έργα, υπό την υλική μορφή κτιρίων, αποτελούν ταυτόχρονα πολιτιστικά σύμβολα έργων τέχνης, όπου πάνω σε αυτά αποτυπώνεται η συλλογική μνήμη. Οι ιστορικοί πολιτισμοί συχνά ταυτίζονται με τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά τους επιτεύγματα. Η αρχιτεκτονική, η οποία εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην προϊστορική εποχή, έχει χρησιμοποιηθεί ως τρόπος έκφρασης όλων των πολιτισμών, οι οποίοι έχουν αναδυθεί μέχρι σήμερα, και στις επτά ηπείρους. Για το λόγο αυτό, η αρχιτεκτονική θεωρείται μια μορφή τέχνης.

Ο πόλεμος και η αρχιτεκτονική χαρακτηρίζονται από μια μακρά και συχνά παρασιτική σχέση. Η οικοδόμηση και η ανοικοδόμηση αστικών κέντρων, η κατασκευή θυλάκων, τειχών και διαχωρισμένων κατοικημένων και αστικών ζωνών, αποτελούν θεμελιώδεις πρακτικές για την αστική ανάπτυξη και την ανθρώπινη εμπειρία. Ως εκ τούτου, η καταστροφή κτιρίων και πόλεων αποτελεί πάντα αναπόσπαστο μέρος των στρατιωτικών επιχειρήσεων (Devos, 2016).

Ο στόχος αυτής της εργασίας είναι να διερευνήσει γενικά τον αντίκτυπο του πολέμου στα αρχιτεκτονικά περιβάλλοντα και πιο ειδικά στην περίπτωση του Κουβέιτ (Clement³, 2018). Η περίπτωση του Κουβέιτ είναι σημαντική γιατί απεικονίζει μια μοναδική κατάσταση αιφνίδιας επίθεσης, με αποτέλεσμα την κατάληψη του Κουβέιτ από την γείτονα του χώρα, το Ιράκ, ακολουθούμενη από μία γρήγορη αντεπίθεση συμμαχικών δυνάμεων, οι οποίες απελευθέρωσαν το Κουβέιτ μέσα σε λίγους μήνες. Αυτή η μεγάλη ταχύτητα αλλαγής των συνθηκών επηρέασε τη στάση των ανθρώπων απέναντι στην αρχιτεκτονική του τόπου που εκπροσωπούσε κοινωνικά και πολιτιστικά νοήματα. Κατ' επέκταση, η παρούσα μελέτη είναι μια προσπάθεια κατανόησης της αλλαγής της στάσης των ανθρώπων απέναντι στην αρχιτεκτονική, ως αποτέλεσμα της πολεμικής επιθετικότητας και των επιπτώσεών της στη διαμόρφωση της σύγχρονης αρχιτεκτονικής στο Κουβέιτ (Lutsch, 2015)⁴.

³Ο Alexander Clement είναι ιστορικός σχεδίου με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα κτίρια του εικοστού αιώνα στο Ηνωμένο Βασίλειο και στο εξωτερικό.

⁴Ο Thomas Lutsch είναι καθηγητής στο τμήμα αρχιτεκτονικής του Πανεπιστημίου Wurzburg

1.1. Η αρχιτεκτονική ως κοινωνικό και πολιτισμικό φαινόμενο

Καθώς η στέγαση αποτελεί πρωτεύουσα και βιοτική ανθρώπινη ανάγκη, επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τις πολιτιστικές αξίες της κοινωνίας. Όπως αναφέρεται στον Clement (2018), ο Rapoport έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην περιγραφή της πολιτισμικής μεταβλητότητας, στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι σχεδίαζαν και κατασκεύαζαν τα σπίτια τους. Επίσης, ο Clement αναφέρει (2018) την εκτίμηση του Mazumdar⁵, πως οι αστικές κατασκευές κυριαρχούνται από κανόνες και κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες είναι γεμάτες με συμβολικές έννοιες.

Αξίζει να σημειωθεί πως οι άνθρωποι πιστεύουν ότι «το σπίτι είναι εκεί που είναι η καρδιά». Επίσης, η ύπαρξη ενός ασφαλούς μέρους διαμονής διευκολύνει την επίτευξη των στόχων ζωής, τους οποίους θέτει ο εκάστοτε άνθρωπος. Το σπίτι είναι το καταφύγιο και ο τόπος συγκέντρωσης για όλους. Το σπίτι υπενθυμίζει τις βαθύτερες αξίες και τις ελπίδες του ανθρώπου και τον εμπνέει προς την πρόοδο. Είναι πρωταρχική ανάγκη για όλους. Το άτομο αναγνωρίζεται από το σπίτι του. Βασική παροχή της οικείας είναι η ιδιωτικότητα, που παρέχει στα άτομα. Είναι ένα μέρος, όπου οι άνθρωποι είθισται να βρίσκουν αγάπη και κατανόηση, μπορούν να νιώσουν ασφάλεια, να είναι ήρεμοι και να ανασυντάσσονται. Ένα θησαυροφυλάκιο, όπου φυλάσσονται οι αναμνήσεις. Η σύνδεσή με το σπίτι δίνει βασικό νόημα στη ζωή μας. Κατά την αγορά ενός σπιτιού, το άτομο αναζητά άνεση και υγιεινή ατμόσφαιρα. Τα άτομα επενδύουν όχι μόνο στο σπίτι αλλά και στα όνειρα, τις ελπίδες και τις μνήμες, που υπάρχουν μέσα σε αυτό. (Kultermann⁶, 1999).

Ενώ η μνήμη διαγράφεται σε περιόδους βίας, οι άνθρωποι αντιστέκονται προστατεύοντας ότι έχει απομείνει από το παρελθόν τους και ανακατασκευάζοντας την κληρονομιά τους. Τα ερωτήματα μνήμης γίνονται απαραίτητα σε περιόδους κρίσης, καθώς οι άνθρωποι αναζητούν το δικό τους παρελθόν για να κάνουν ορατές τις πληγές τους. Το 1994, ο Ivan Lovrenovic⁷ έγραψε ένα άρθρο για τη δική του ιστορία απώλειας και εκτοπισμού. Στο « Το μίσος της μνήμης», διηγήθηκε ότι έφυγε με την οικογένειά του από την Γκρμπάβιτσα το 1992 χωρίς να μπορεί να πάρει τίποτα μαζί του.

⁵Η Μ. Mazumdar είναι καθηγήτρια Βιοστατιστικής στο Πανεπιστήμιο «Icahn School of Medicine».

⁶Ο U. Kultermann ήταν ιστορικός τέχνης και συγγραφέας

⁷Ο Ivan Lovrenovic είναι Βόσνιος και Ερζεγοβινός δημοσιογράφος, συγγραφέας, ιστορικός, δοκιμιογράφος και εκδότης.

Περιέγραψε επίσης την επιστροφή του στο Σεράγεβο, βρίσκοντας την πόλη ερειπωμένη. Ο Lonrenovic αμφισβήτησε το πώς ήταν δυνατό για τους ανθρώπους στη Δύση να παραμείνουν ήρεμοι «μπροστά στο μίσος, που έκαψε τη Βιετσίνιτσα, που κατέστρεψε τους πίνακες, που έκαιγε ιδιωτικές βιβλιοθήκες και οικείες αναμνήσεις». Φοβόταν ότι «αν επιτρεπόταν, αυτό το μίσος θα έκαιγε τον ανθρώπινο κόσμο» (Kultermann, 1999).

Σχεδόν τρεις δεκαετίες μετά το άρθρο του Lonrenovic, ο κόσμος συνεχίζει να παρακολουθεί ακραία κύματα καταστροφής. Εκατομμύρια άνθρωποι εκτοπίζονται βίβια από τα σπίτια τους, καθιστώντας την αναζήτηση ενός χαμένου παρελθόντος και των χαμένων κόσμων ολοένα και πιο απαραίτητη. Στη Συρία, περισσότεροι από 14 εκατομμύρια άνθρωποι έχουν εκτοπιστεί από τον Μάρτιο του 2011, τόσο εντός όσο και εκτός της χώρας. Η μνημοκτονία έχει προκαλέσει σημαντική ζημιά στην υλική και άυλη κληρονομιά της χώρας, η οποία οδήγησε σε έκρηξη αναστήλωσης της μνήμης την τελευταία δεκαετία, καθώς οι άνθρωποι φοβούνται την κοινωνική αμνησία. Αυτό οδήγησε σε πολλά έργα και πρωτοβουλίες για την ανάκτηση και την ανοικοδόμηση της προπολεμικής μνήμης και της εποχής του πολέμου. Πώς θα μπορούσε το παρελθόν να θέσει τα θεμέλια για το μέλλον; Και ποιος έχει το δικαίωμα να εξιστορήσει το συριακό παραμύθι; Αυτά είναι μερικά από τα ηθικά και κρίσιμα ερωτήματα, που πρέπει να τεθούν, όταν σκεφτόμαστε την κληρονομιά και τη μνήμη σε περιόδους ρήξης και βίας. Τα σχετικά αποφθέγματα του Juhani Pallasmaa⁸(2012) είναι χαρακτηριστικά: «Βλέπω το καθήκον της αρχιτεκτονικής ως την υπεράσπιση της αυθεντικότητας της ανθρώπινης εμπειρίας».

Μερικοί μελετητές επικεντρώνουν την προσοχή τους στις συμβολικές έννοιες και τον σκοπό του σπιτιού. Αρκετές μελέτες έχουν δείξει ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις επηρεάζουν τη διάταξη των μικρών χώρων, συμπεριλαμβανομένων εκείνων του σπιτιού. Ο Rapoport⁹ συμφωνεί με αυτήν την άποψη, όταν προσθέτει ότι η θρησκεία είναι ένας παράγοντας που επηρεάζει τόσο το περιβάλλον όσο και τα άτομα μέσα σε αυτό ακριβώς το περιβάλλον. Ο ιεραρχικός χώρος που σχεδιάστηκε και οι ιεροί χώροι στα ινδουιστικά νοικοκυριά εξετάστηκαν από τους Mazumdar και Cren (2012). Από την άλλη πλευρά, ενώ έχουν υπάρξει πολλές μελέτες, που εστιάζουν στον

⁸Φινλανδός αρχιτέκτονας και πρώην καθηγητής αρχιτεκτονικής και πρύτανης στο Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο του Ελσίνκι

⁹Αρχιτέκτονας και ένας από τους ιδρυτές των Μελετών Περιβάλλοντος-Συμπεριφοράς

θρησκευτικό συμβολισμό, το νόημα και το τελετουργικό, υπάρχουν μόνο λίγοι ερευνητές που έχουν μελετήσει τον διαχωρισμό με βάση το φύλο και τη σχέση του με τον χώρο. Σχετικά με το υπό εξέταση ζήτημα, έχουν γίνει μια σειρά από συγκριτικές πολιτισμικές μελέτες. Στις έρευνές τους για την αρχιτεκτονική του Ιράν, μελετητές όπως ο Mazumdar και ο Cren έχουν επικεντρωθεί στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των θρησκευτικών παραδόσεων και της εγχώριας αρχιτεκτονικής και στη σχέση μεταξύ της θρησκείας, των διομαδικών σχέσεων πλειοψηφίας-μειοψηφίας και της εγχώριας αρχιτεκτονικής (Lutsch, 2015).

Πολλοί μελετητές έχουν δείξει ενδιαφέρον για τη μελέτη του χωρικού περιβάλλοντος της οικιακής ζωής, εστιάζοντας στους τρόπους για να επιτευχθεί καλύτερη κατανόηση της χρήσης και του νοήματος του οικιακού περιβάλλοντος. Στη διάσημη μελέτη του Pierre Bourdieu¹⁰ για τον οίκο των Βερβερίνων, υπογραμμίζεται η συμβολική σημασία των εγχώριων χωρικών προτύπων (Bourdieu, 2005). Άλλοι μελετητές έχουν διεξάγει εκτεταμένη έρευνα σε σπίτια M'zabite (Berber) στην Αλγερία. Σύμφωνα με τον Bellal¹¹ (2004), «Ο οίκος των Βερβερίνων δεν ορίζεται μόνο ως επίσημος ή ανεπίσημος, ορίζεται κυρίως ως αρσενικό/θηλυκό, μουχράμ/μη μουχράμ και ως επίσημο/μη επίσημο». Οι Kazimee και Mcquillan¹²(2002) δήλωσαν ότι ένα μοτίβο «ημερήσιας εναλλαγής» είναι το κλειδί για τη διάταξη των οικιακών αυλών στο Αφγανιστάν και ότι αυτό το μοτίβο ενσωματώνεται και σε πιο μνημειώδεις αφγανικές δομές.

Σε παραδοσιακούς πολιτισμούς, όπως εκείνους, που απαντώνται στις ισλαμικές χώρες, οι αξίες διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό από τη θρησκευτική ιδεολογία. Έχουν πραγματοποιηθεί κάποιες μελέτες για την εγχώρια αρχιτεκτονική στο Ιράν. Οι Memarian και Brown¹³(2004) εξήγησαν την επίδραση του κλίματος και της θρησκευτικής ιδεολογίας (σιιτικό Ισλάμ) στη ανεπίσημη και επίσημη οργάνωση της αυλής του παραδοσιακού σπιτιού στο Ιράν.

Από αυτή την άποψη, πολύ λίγα έργα έχουν συστηματικά εντοπίσει και αναλύσει τη σχέση μεταξύ των πολιτιστικών αξιών στην Τουρκία και των αρχιτεκτονικών

¹⁰Γάλλος φιλόσοφος, κοινωνιολόγος και κοινωνικός επιστήμονας

¹¹Δρ. Αρχιτεκτονικής του Πανεπιστημίου Setif, στην Αλγερία

¹²Βραβευμένοι καθηγητές αρχιτεκτονικής στο Πολιτειακό Πανεπιστήμιο της Ουάσινγκτον

¹³Καθηγητές (πλήρους απασχόλησης) στο Πανεπιστήμιο Επιστήμης και Τεχνολογίας του Ιράν

χαρακτηριστικών του Τουρκικού Οίκου. Παρόλα αυτά, οι Atik και Erdoğan¹⁴, ανέλυσαν χαρακτηριστικά του παραδοσιακού τουρκικού σπιτιού σε σχέση με τους κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες της χώρας (Clement, 2018).

¹⁴Καθηγητές στο Πανεπιστήμιο Kocaeli, Σχολή Αρχιτεκτονικής και Σχεδιασμού, Τμήμα Αρχιτεκτονικής

2. Αρχιτεκτονική και πόλεμος

2.1. Η εκρίζωση των ανθρώπων από τον τόπο τους

Οι πόλεμοι, οι οικονομικές και φυσικές καταστροφές, αναγκάζουν τους ανθρώπους να εκριζώνονται. Ως εκ τούτου διαμορφώνονται συνθήκες ποικιλότητας και πολυμορφίας. Λόγω της εκρίζωσης και της συνεχόμενης κρίσης υπάρχουν μεταναστευτικά ρεύματα και ως εκ τούτου δεν υπάρχει πλέον ομοιογένεια, καθώς αλλάζει η σύσταση του πληθυσμού.

Συνήθως το φαινόμενο αυτό μεταφράζεται ως μια «συνεχιζόμενη κρίση» και όλο και περισσότερες χώρες επηρεάζονται από τα μεταναστευτικά ρεύματα. Όσον αφορά την ευρωποκεντρική, κοινωνικοπολιτική κατάσταση, η ιδέα αυτή διαφαίνεται στους υπάρχοντες κανονισμούς σχετικά με τα σύνορα και τις αναδυόμενες πολιτικές απαγόρευσης των μετακινήσεων ως μέτρο αντιμετώπισης των επικείμενων κινδύνων. Παρ' όλα αυτά, πρόσφατες έρευνες (De Haas¹⁵etal.,2018) δείχνουν ότι μεταξύ του 1950 και του 2015, ο συνολικός αριθμός των μεταναστών, σε όλο τον κόσμο, αυξήθηκε με τον ίδιο ρυθμό, με τον οποίο αυξήθηκε και ο παγκόσμιος πληθυσμός. Αυτό που έχει αλλάξει από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά είναι η κατεύθυνση των μεταναστευτικών ρευμάτων. Αυτή η αλλαγή κατεύθυνσης οφείλεται κυρίως στην αποικιοποίηση, καθώς και σε μια περίοδο ενθάρρυνσης των μεταναστευτικών ροών προς χώρες της Βόρειας Ευρώπης, οι οποίες τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 αναζητούσαν φτηνό εργατικό δυναμικό.

Σχετικά με τη σύντομη ιστορία του φαινομένου, το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας για τους πρόσφυγες αναφέρει την αναγκαστική μετανάστευση ως «πρόβλημα του Τρίτου Κόσμου» (Gordenker, 1983; Harrell-Bond, 1986; Malkki, 1995). Φαινομενικά, μια τέτοιου τύπου κατανόηση δείχνει να δικαιολογεί τις δυτικές πολιτικές που στρέφονται στην «άμυνα κατά της μετανάστευσης». Παρόλα αυτά, υπαρκτή είναι και η πιθανότητα εκρίζωσης των ανθρώπων από τον τόπο τους ένεκα πολεμικών συνθηκών.

¹⁵Καθηγητής μεταναστευτικής στο Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ

2.2. Η έννοια του τόπου και η αρχιτεκτονική σε εμπόλεμη κατάσταση

Είναι εμφανές ότι η αντιπαράθεση και η χρήση βίας μπορούν να επηρεάσουν πόλεις, τον χώρο και την αρχιτεκτονική με ποικίλους τρόπους, όπως με την πρόκληση καταστροφής, την επιβολή διαθέσεων, την επιβολή σχεδιασμού, και τη δημιουργία απροσπέλαστων περιοχών ή κτιρίων. Τα εμπόδια όπως τοίχοι και φράχτες, καθώς και οι αστικές πολιτικές και πρακτικές, αποτυπώνουν αυτό που ο Bevan¹⁶ χαρακτηρίζει ως τη "φυσικότητα της πολιτικής". Στη μελέτη του για την αρχιτεκτονική κατοχής του Ισραήλ, ο Weizman¹⁷ μιλά για την αρχιτεκτονική ως «υλικό προϊόν της πολιτικής» (Devos, 2016). Επομένως, σύμφωνα με τη διατύπωση του Weizman, η αρχιτεκτονική και η σύγκρουση αποτελούν ένα είδος "εργαστηρίου των άκρων", από το οποίο μπορούν να αντληθούν διδάγματα για την πιο εμπειριστατωμένη κατανόηση του μετασχηματισμού των συγκρούσεων και των αρχιτεκτονικών πρακτικών.. Οι πόλεις και τα κτίρια μπορούν να αποτελέσουν στόχο βίας, όταν οι χώροι θεωρούνται ότι αντιπροσωπεύουν «την ανεπιθύμητη ή απειλητική ετερότητα» και όταν ο έλεγχος του χώρου γίνεται όργανο εξουσίας ή καταπίεσης (Clement, 2018).

Ωστόσο, οι αρχιτεκτονικές πρακτικές και ο πολεοδομικός σχεδιασμός μπορούν επίσης να αποτελέσουν ένα καταφύγιο από τη βία, έναν ασφαλή χώρο, μια εναλλακτική λύση ή ένα κρησφύγετο κατά τη διάρκεια περιόδων αναταραχής. Ο τρόπος με τον οποίο οι κρίσεις επηρεάζουν τη διαδικασία παραγωγής, κατανόησης και κατοίκησης χώρων και τοποθεσιών είναι σημαντικός. Οι κάτοικοι πρέπει να λάβουν υπόψη τους νέα συστήματα χωροταξικού προσδιορισμού και ελέγχου όπως: ζώνες ασφαλείας, στρατιωτικές ζώνες, περιοχές μολυσμένες από νάρκες, ζώνες ηρεμίας (η σύγκρουση δεν επηρεάζει μια περιοχή με ομοιόμορφη ένταση), ανθρωπιστικά καταφύγια, προσβάσιμες τοποθεσίες, απαγορευμένες περιοχές (Rotbard, 2015).

Οι χώροι έχουν τη δυνατότητα να μετασχηματίσουν την κοινωνική τους χρήση· ένα τζαμί ενδέχεται να μετατραπεί σε ξενώνα ή ιατρείο, ένα σχολείο ενδέχεται να μετατραπεί σε στρατόνα ή φυλακή, ενώ ένας οριακός χώρος μεταξύ δύο φραχτών ενδέχεται να χρησιμοποιηθεί για μια συναυλία. Ακόμη και με αυτές τις αλλαγές, οι

¹⁶Αγγλος καλλιτέχνης

¹⁷Ιδρυτής, καθηγητής και διευθυντής της « Ιατροδικαστικής Αρχιτεκτονικής» στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου

πληθυσμοί αναμένεται να αναθεωρήσουν όλους αυτούς τους κοινωνικούς τόπους και τις τυπικές κοινωνικές έννοιες μέσω στρατηγικών αντιμετώπισης, χρήσης και επανεφεύρεσης παραδόσεων. Για όλους, η απώλεια της γης τους, των σπιτιών τους ή του περιβάλλοντός τους, ή τουλάχιστον των κοινωνικών νοημάτων αυτών, σχετίζεται με την απώλεια της συνοχής του κοινωνικού ιστού. Οι ριζικές αλλαγές του χώρου και του περιβάλλοντος μπορούν να οδηγήσουν μόνο σε ριζική αναστάτωση της κοινότητας (Lutsch, 2015).

Η σύγκρουση συχνά αναδεικνύεται ως μια "παρεμβολή" που διακόπτει και αναστατώνει την "κανονικότητα". Ωστόσο, σύμφωνα με τον Colin Priest¹⁸ (2011), η σύγκρουση είναι εγγενής στην κοινωνία και μπορεί να κατανοηθεί καλύτερα ως μια διαδικασία μετασχηματισμού, μέσω της οποίας εκφράζονται αντίθετες ιδέες και οράματα, καθώς και μέσω της οποίας αμφισβητούνται οι βαθύτερες αιτίες μεγάλων κοινωνικών προβλημάτων, ανισοτήτων ή αδικιών. Η επίδραση των συγκρούσεων στους υφιστάμενους χώρους και κοινωνικές τάξεις εξαρτάται από την ικανότητα των κοινοτήτων να αξιοποιούν εσωτερικούς μηχανισμούς επίλυσης, όπως η διαπραγμάτευση, οι απεργίες, τα επιχειρήματα, οι νομικές ενέργειες, οι εκλογές κ.λπ., προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες και τις προσδοκίες του πληγέντος πληθυσμού και να προσαρμοστούν στη νέα κοινωνική τάξη, προκειμένου να απορροφήσουν και να ανακάμψουν από κάθε είδους συλλογικές επιπτώσεις. Σε περίπτωση που οι εγκατεστημένοι μηχανισμοί επίλυσης δεν είναι σε θέση να αμβλυνθεί η κρίση, οι συγκρούσεις μπορεί να γίνουν ανεξέλεγκτες και να οδηγήσουν σε βία (Devos, 2016).

Η σύλληψη του χώρου και του χρόνου σε ένα πεδίου σύγκρουσης χαρακτηρίζεται από μια «κουλτούρα πολέμου και κατοχής», μια πολιτισμική κατασκευή σύγκρουσης και κατοχής, η οποία επηρεάζεται από απειλές και συναισθήματα φόβου, μνήμες προηγούμενων συγκρούσεων, βραχυπρόθεσμες συμπεριφορές, μετατοπίσεις, μεταβολές στις ταυτότητες και τα κοινωνικά δίκτυα. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί ως μια μορφή συμβολικής βίας, όπως την ορίζει ο Pierre Bourdieu, μια αόρατη, "ήπια" βία που στοχεύει συγκεκριμένα στην αναταραχή των ριζών, των θεμελιωμένων αξιών και της συμβολικής έκφρασης μιας ομάδας ανθρώπων. (Bourdieu, 2005). Αυτό μπορεί να προκαλέσει συναισθήματα ευάλωτης θέσης και

¹⁸Άγγλος καλλιτέχνης

αδυναμίας. Επιπλέον, μπορεί να υπονομεύσει τους παραδοσιακούς τρόπους κατοίκησης χώρων, όπως συμβαίνει όταν καταστρέφεται ένα συμβολικό κτίριο ή όταν μια συγκεκριμένη ομάδα δεν επιτρέπεται να έχει πρόσβαση ή να χρησιμοποιήσει τον χώρο, ή να κατασκευάσει έναν χώρο σύμφωνα με τις αξίες και την κουλτούρα της.

Με αυτόν τον τρόπο, η βία μετατρέπεται σε ένα είδος συναισθηματικής έκφρασης, ενώ αυτά τα συναισθήματα ή οι διάφοροι τρόποι που αντιμετωπίζονται, γίνονται ουσιαστικοί παράγοντες που προκαλούν συγκρούσεις (Rotbard, 2015). Αυτή η διαδικασία εξελίσσεται ως ένας τρόπος διεκδίκησης, με στόχο να ακουστούν φωνές σε περιβάλλοντα όπου οι εναλλακτικές μορφές έκφρασης απειλούνται ή απαγορεύονται. Η καταστροφή ιστορικών κτιρίων και πόλεων ως αντίποινα ιστορικά (καταστροφή γερμανικών και βρετανικών ιστορικών κέντρων κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο), (κατεδάφιση σπιτιών στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη)—πρέπει να κατανοηθεί με αυτόν τον τρόπο. Η αντίληψη αυτή για τους χώρους και την αρχιτεκτονική οδηγεί άμεσα στην έννοια της ταυτότητας. Σε περιπτώσεις απρόσμενων κρίσεων, όπου η "αίσθηση του άλλου" έχει διαλυθεί ή διαταραχθεί, η αναζήτηση της ταυτότητας και η προσπάθεια ενός πιο σαφούς ορισμού της "διαφορετικότητας" καταλαμβάνουν κεντρική θέση. Σε μια διαταραγμένη κοινωνία, αυτή η αναζήτηση συνδέεται με την προσκόλληση στον τόπο και τη δημιουργία του τόπου, με τον αγώνα για την εκ νέου ιδιοκτησία τόπων και εδαφών και την επανατοποθέτηση των ταυτοτήτων και της ετερότητας στις χωρικές τους διαστάσεις (Devos, 2016).

Ο ανθρωπολόγος Marc Auge¹⁹ και ο φιλόσοφος Pierre Nora²⁰ χρησιμοποιούν την έννοια του «lieux de memoire» (τοποθεσία μνήμης), για να περιγράψουν τόπους συμβολικής αξίας, που αποτελούν συστατικό στοιχείο της διαδικασίας ταύτισης (Smith, 2009²¹). Η συλλογική μνήμη δεν συνδέει μόνο την ατομικότητα και την συλλογικότητα, αλλά το παρελθόν και το παρόν, το νεκρό και το ζωντανό, το ρητό και το άρητο, το μέσα και το έξω, το κινούμενο και το ακίνητο. Οι αναπαραστάσεις του χώρου, και ιδιαίτερα των χωρικών ορίων, βοηθούν στον καθορισμό της ταυτότητας της ομάδας και στη διαφοροποίηση της από την «άλλη» (Rotbard, 2015).

¹⁹Γάλλος ανθρωπολόγος

²⁰Γάλλος ιστορικός και φιλόσοφος

²¹Αναπληρωτής Καθηγητής Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο του Δουβλίνου

2.2.1. Η σχέση μεταξύ πολέμου και αρχιτεκτονικής.

Η άμυνα και η προστασία από τις εχθρικές επιθέσεις αποτελούσαν ισχυρά κίνητρα για την οικοδόμηση και προστασία παλαιών πόλεων και κωμοπόλεων. Η τεχνική πολέμου και η προστασία των πόλεων είναι στενά συνδεδεμένες. Δεδομένου ότι τα τεχνολογικά επιτεύγματα διαφοροποιούνται με το πέρασμα του χρόνου, απαιτείται η ανάπτυξη αποτελεσματικών στρατηγικών προστασίας. Εν τω μεταξύ, ο πόλεμος ήταν πάντα μια σημαντική πηγή καταστροφής κτιρίων και πόλεων. Κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, πόλεις στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική επηρεάστηκαν από πολεμικές επιθέσεις. Ενώ οι μεσαιωνικές πόλεις προστατεύονταν από αμυντικά τείχη για την προστασία τους από εξωτερικές επιθέσεις, «πιο πρόσφατα, η αναστήλωση ενός ακόμη τείχους στην Ιερουσαλήμ, ύψους 25 ποδιών και μέρος ενός οδοφράγματος 21 μιλίων, χτίζεται για να χωρίσει Ισραηλινούς και Παλαιστίνιους.» (Charlesworth,²² 2006). Ωστόσο, αυτό που καταστρέφεται δεν είναι μόνο τα κτίρια και οι κατασκευές, αλλά η αρχιτεκτονική και οι χώροι που έχουν νόημα και σημασία για τους κατοίκους και τους ανθρώπους του. Όπως το έθεσε ο Bevan, «πάντα υπήρχε ένας άλλος πόλεμος ενάντια στην αρχιτεκτονική - η καταστροφή των πολιτιστικών αντικειμένων ενός εχθρικού λαού ή έθνους ως μέσο κυριαρχίας, τρομοκρατίας, διαίρεσης ή εξάλειψής του εντελώς». (Bevan, 2006) Θεωρεί τα βασανιστήρια της δεκαετίας του 1990, τις μαζικές δολοφονίες και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης στη Βοσνία στην πρώην Γιουγκοσλαβία, και την κατεδάφιση τζαμιών, το κάψιμο των βιβλιοθηκών και το ξεφλούδισμα των γεφυρών εξίσου σοκαριστικά. Αυτή η «πολιτιστική κάθαρση, με μέσο την αρχιτεκτονική, είναι ένα φαινόμενο που μόλις έχει γίνει κατανοητό»(Bevan, 2006).

Για τον Vanderbilt, ο πόλεμος είναι η επέκταση της αρχιτεκτονικής με άλλα μέσα. Υποστηρίζει ότι, «εκτός από τις προφανείς αρχιτεκτονικές συνδηλώσεις του πολέμου - την ανάγκη για αμυντικό καταφύγιο, το καθεστώς της αρχιτεκτονικής ως στόχος - υπάρχει ένα εύρος συνειρμικής σημασίας μεταξύ των δύο επιχειρήσεων: και οι δύο αφορούν την άσκηση ελέγχου σε μια περιοχή. Και οι δύο περιλαμβάνουν στρατηγικές εκτιμήσεις των πιο κατάλληλων λύσεων για συγκεκριμένες τοποθεσίες.

²²Καθηγήτρια Αρχιτεκτονικής στο Πανεπιστήμιο της Μελβούρνης

Και τα δύο περιλαμβάνουν τη χρήση συμβόλων, ρητορικής και πολιτισμικού πλαισίου». (Vanderbilt, 1983).

Ο αντίκτυπος του πολέμου στην αρχιτεκτονική υπερβαίνει τη φυσική παρουσία του και επηρεάζει το συμβολικό του νόημα ως αναπαράσταση της πολιτιστικής ταυτότητας. Η καταστροφή των πύργων του Παγκόσμιου Κέντρου Εμπορίου της Νέας Υόρκης στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 απεικόνισε τη σημαντικότητα της συμβολικής σημασίας της αρχιτεκτονικής ως στόχου για πολεμικές επιθέσεις. Θεωρήθηκαν από τους επιτιθέμενους ως σύμβολο της κυριαρχίας του ιμπεριαλισμού που πρέπει να καταστραφεί.

Εικόνα1. Οι δίδυμοι πύργοι λίγο μετά την επίθεση στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 (Πηγή: <https://www.tanea.gr/>)

Η αρχιτεκτονική ήταν πάντα στόχος πολεμικών επιθέσεων από την καταστροφή της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας στα χέρια των Ρωμαίων, λόγω της υλοποίησής της από πολιτισμικά και πολιτιστικά επιτεύγματα, που ζηλεύει και μισεί το αντίθετο καθεστώς. Παραδόξως, οι πόλεμοι ανοίγουν το δρόμο για νέες κατασκευές. Την καταστροφή των ευρωπαϊκών πόλεων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ακολούθησαν τεράστιες κατασκευαστικές προσπάθειες για την ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων

πόλεων. Ο Chalesworth ερεύνησε τους τρόπους με τους οποίους οι επαγγελματίες του σχεδιασμού από το 1945 συνέβαλαν στην κοινωνική σταθερότητα μετά από συγκρούσεις, όπως φαίνεται από ιστορικές και σύγχρονες περιπτωσιολογικές μελέτες ανασυγκρότησης από τη Γαλλία, τη Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο μετά το 1945, στον ρόλο των σχεδιαστών στη «μετά την 11η Σεπτεμβρίου». εποχή. Ισχυρίζεται ότι τα δύο κεντρικά θέματα για κάθε ανάλυση της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης είναι: η αισθητική της ανοικοδόμησης και ο ρόλος αυτών που κάνουν την ανοικοδόμηση (Kultermann, 1999).

2.3. Ιστορική αναδρομή της σχέσης μεταξύ αρχιτεκτονικής και πολεμικών συγκρούσεων

Σε σημαντικά κεφάλαια της ιστορίας, οι συγκρούσεις μεταξύ εθνών έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της αρχιτεκτονικής, διαμορφώνοντας την ανάπτυξη διαφορετικών τύπων κτιρίων που σχετίζονται με τον πόλεμο, όπως οπλοστάσια, στρατώνες, κατοικίες εργατών πολέμου και μνημεία για τους πεσόντες. Αυτές οι συγκρούσεις συνέβαλαν στη μεταφορά των αρχιτεκτονικών στυλ και τεχνικών κατασκευής από τους νικητές στους ηττημένους και, κατά συνέπεια, στη διεθνοποίηση των διαφόρων μορφών. Σε ορισμένες ακραίες περιπτώσεις, αυτές οι συγκρούσεις οδήγησαν στην καταστροφή της τοπικής αρχιτεκτονικής και στην αντικατάστασή της από αυτήν των κατακτητών, όπως συνέβη σε μεγάλο βαθμό στη Βρετανία μετά το 1066.

Η νίκη στον πόλεμο οδήγησε επίσης σε μερικά από τα μεγαλύτερα αρχιτεκτονικά μνημεία του κόσμου, από ανάκτορα όπως το Blenheim, που σχεδιάστηκε από τον Vanbrugh²³ για να γιορτάσει τη νίκη των Άγγλων επί των Γάλλων στη μάχη του Blenheim το 1704, μέχρι ολόκληρες πόλεις, όπως η νεοκλασική μεταμόρφωση του Μονάχου από τον Klentze²⁴ μετά την ήττα του Ναπολέοντα το 1815 (Clement, 2018).

²³Άγγλος αρχιτέκτονας, δραματουργός και κήρυκας

²⁴Γερμανός νεοκλασικός αρχιτέκτονας, ζωγράφος και συγγραφέας

Από τον Βιτρούβιο ²⁵και μετά, η οχύρωση των πόλεων και των οικισμών θεωρείται αναπόσπαστο μέρος του έργου του αρχιτέκτονα, ενώ η ανάγκη για αμυντικές οχυρώσεις έχει λειτουργήσει συχνά ως κίνητρο για την αρχιτεκτονική εφεύρεση. Αυτό έφτασε στο αποκορύφωμά του κατά την εποχή που έγιναν οι λιγότερες πολεμικές συγκρούσεις στη Δυτική Ευρώπη του ύστερου Μεσαίωνα και των πρώιμων σύγχρονων περιόδων. Η ένταση των μεταναστευτικών ροών είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία εφήμερων πρόχειρων κατασκευών.

Τον δέκατο έκτο αιώνα, οι εξελίξεις στην τεχνολογία της πυρίτιδας κατέστησαν αναγκαία μια νέα προσέγγιση στο σχεδιασμό των οχυρώσεων, με την επακόλουθη ανάπτυξη σχεδίων από τους Ιταλό γλύπτη Sangallo²⁶, τον Ιταλό αρχιτέκτονα Alberti²⁷ και τον Ιταλό αρχιτέκτονα Brunelleschi²⁸, ενώ αυτά ακολουθήθηκαν στα τέλη του δέκατου έβδομου αιώνα από τα ακόμη πιο εξελιγμένα σχέδια του Vauban ²⁹και των οπαδών του.

Σε αυτές τις συχνά δημιουργικές, αν και όχι πάντα επιτυχείς προσπάθειες, οι ιστορικοί της αρχιτεκτονικής έχουν αφιερώσει σημαντική προσοχή. Στο πλαίσιο της αποικιακής επέκτασης σε αυτούς και τους μετέπειτα αιώνες, η αρχιτεκτονική ήταν λιγότερο διακεκριμένη, αλλά η οχύρωση παρέμεινε αναπόσπαστο μέρος της κυριαρχίας, με το Fort William να αποτελεί το πιο διάσημο ίσως παράδειγμα (1773). Στην Καλκούτα αλλά και σε αμέτρητους μικρότερους οικισμούς με τείχη καθώς η ευρωπαϊκή δύναμη εξαπλώθηκε στις τέσσερις γωνίες του πλανήτη η οχύρωση έπαιξε ιδιαίτερο ρόλο στην ανάπτυξη της αρχιτεκτονικής.

Για τις εμπόλεμες ευρωπαϊκές δυνάμεις του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η εμπειρία της προετοιμασίας και της διατήρησης ενός στρατιωτικού εγχειρήματος σε αυτή την άνευ προηγουμένου κλίμακα -μόνο στο Ηνωμένο Βασίλειο υπήρχαν πέντε εκατομμύρια άνδρες στις ένοπλες δυνάμεις-μεταμόρφωσε τη σχέση μεταξύ των ηγεμόνων της εξουσίας και του λαού, προωθώντας τα αιτήματα του εργατικού κινήματος στην κορυφή της πολιτικής ατζέντας. Επίσης, προκάλεσε μια μεταβολή στις

²⁵Ρωμαίος συγγραφέας, αρχιτέκτονας και μηχανικός

²⁶Ιταλός γλύπτης

²⁷ Ιταλός αρχιτέκτονας

²⁸ Ιταλός αρχιτέκτονας

²⁹Γάλλος μηχανικός, στρατιωτικός αρχιτέκτονας, πολεοδόμος, υδραυλικός μηχανικός και δοκιμογράφος

πολιτιστικές πρακτικές. Ελάχιστοι μπορούσαν να αμφισβητήσουν την πραγματικότητα ότι με τον πόλεμο, ο "παλιός κόσμος των προγόνων μας" είχε χαθεί για πάντα.

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο της δεκαετίας του 1920, αρχιτέκτονες σε όλη την Ευρώπη αντιμετώπιζαν την ανάγκη να προσφέρουν νέες λύσεις για τις απαιτήσεις του αναδυόμενου κράτους πρόνοιας, όπως η παροχή στέγασης, κέντρων υγείας και νοσοκομείων. Κάποιοι από αυτούς βλέπανε στην ανάπτυξη μιας πιο προοδευτικής αρχιτεκτονικής γλώσσας την κατάλληλη απόδοση αυτής της νέας εποχής και της νέας κοινωνίας. Αυτή η διαδικασία επαναλήφθηκε τις δεκαετίες μετά το 1945, με την ευρεία μεταπολεμική ζήτηση για στέγαση, σχολεία και νοσοκομεία. Η αστική ανασυγκρότηση σε όλη την Ευρώπη προκάλεσε μια έκρηξη εφευρετικότητας και δημιουργικότητας στον τομέα της αρχιτεκτονικής, με κύριο στόχο την επίτευξη των στόχων του κράτους πρόνοιας. (Clement, 2018).

2.4. Διαίρεση πόλεων, κοινοτήτων, εδαφών που περικλείουν τα τείχη

Η διαίρεση του χώρου και ο επακόλουθος αποκλεισμός με περιτοίχιση ήταν πάντα ένας τρόπος ελέγχου του ορισμού του χώρου και της «ελαστικότητάς» του και ως εκ τούτου και του χρόνου (με τα ταξίδια και τους χρόνους ταξιδιού να εξαρτώνται από τις ιδιοτροπίες των σημείων ελέγχου). Η έλευση σε ένα συγκεκριμένο σημείο σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή εξαρτάται από την τύχη. Αυτή η διαίρεση υπονομεύει επίσης το αίσθημα του ανήκειν σε μια κοινότητα και μια κοινωνία με χωρικά περιορισμένα όρια.. Ο χώρος γίνεται κατακερματισμένος, αμφισβητούμενος, λιγότερο προσβάσιμος, πάντα υπό έλεγχο ενώ συχνά απαγορεύεται η πρόσβαση σε ενδιάμεσους και οριακούς χώρους (Lutsch, 2015).

Ο φόβος της ετερότητας, ή οι «ανησυχίες των διαφορών», προκαλούν κλεισίματα και διαχωρισμούς, μέσω διαχωριστικών τοίχων ή περιφράξεων και άλλων στοιχείων του «συστήματος τείχους», συμπεριλαμβανομένων των σημείων ελέγχου των καθορισμένων περιοχών, των παρακαμπτήριων δρόμων, των σηράγγων και των φρουρούμενων σημείων. Ο σκοπός είναι ποικιλοτρόπως η διαφοροποίηση και ο

διαχωρισμός των πολιτισμών (όπως στην περίπτωση της Κύπρου), ανθρώπων (Ισραήλ/Παλαιστίνη) ή ιδεολογιών (Βερολίνο).

Εικόνα 2. Το τείχος του Βερολίνου (Πηγή: <https://www.in.gr/>)

Όπως δείχνει η Wendy Pullan³⁰(2011) στην εργασία της, όποιος ή ό,τι κι αν είναι περιφραγμένο ή τειχισμένο, η αφήγηση του χωρισμού βασίζεται στις έννοιες της απειλής, της ασφάλειας, της ομοιογένειας και ακόμη και της αγνότητας. Η πόλη, «αμαρτωλή» από τον κοσμοπολιτισμό ή την πολυεθνικότητά της, θεωρείται συχνά απειλή για την ομοιογένεια και την αγνότητα.

Οι διαχωριστικοί τοίχοι έχουν σημαντικές επιπτώσεις στις αγορές, τη γεωργία, την εργασία, την εκπαίδευση, την υγεία, τις οικογένειες και τις κοινότητες, οι οποίες έχουν τεκμηριωθεί καλά, όπως απώλεια καταφυγίου, απώλεια ευκαιριών και μέσω διαβίωσης ή πολιτιστική και συναισθηματική μετατόπιση. Η αίσθηση του να είναι κάποιος φυλακισμένος στη δική του γη ή στο σπίτι του, έχει αναφερθεί ευρέως σε περιπτώσεις όπως η Παλαιστίνη και το Θιβέτ, όπου η καταστροφή του περιβάλλοντος, η απώλεια της αίσθησης οικειότητας και η απώλεια του δικαιώματος στην θέα, μετατρέπουν έναν κάτοικο σε άγνωστο μέσα στο ίδιο του το σπίτι. Τα συνηθισμένα σπίτια χωρίς σημαντική αισθητική ή ιστορική αξία, καθώς και συμβολικά κτίρια, όπως

³⁰Καθηγήτρια αρχιτεκτονικής στο Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ

τόποι λατρείας, γίνονται εμβληματικοί στόχοι στο «σύστημα των τοίχων» (Devos, 2016).

Η σύγκρουση εξελίσσεται σε μια μορφή πολέμου με αρχιτεκτονικές διαστάσεις. Τα σπίτια καταστρέφονται με μπουλντόζες επειδή κρίνονται παράνομα (μέσω παραβίασης των πολεοδομικών κανόνων και πολιτικά φορτισμένων πολεοδομικών πρακτικών), για λόγους ασφάλειας (δημιουργία ζωνών διαχωρισμού και διαφοροποίησης) ή ως τιμωρητική πράξη. Σε αυτές τις περιπτώσεις, όπως αναδεικνύει ο Terry Meade³¹ (2011), κάθε αίσθηση προστασίας και ασφάλειας για τις οικογένειες καταστρέφεται. Οι διαχωριστικοί τοίχοι γίνονται ταυτόχρονα η φυσική εκδήλωση της συμβολικής βίας και το σύμβολο του εκφυλισμού των άλλων, δηλαδή εκείνων που ζουν πίσω από τον τοίχο, και της ελπίδας τους να δημιουργήσουν ένα έθνος.

Τα φυσικά αναπόφευκτα εμπόδια και οι επιβεβλημένες αποικίες αποτελούν πηγή δημιουργίας "ψυχικών τειχών". Η διαίρεση του χώρου και η καταστροφή του περιβάλλοντος εναρμονίζονται με την εξέλιξη ενός φυσικού και πολιτικού αποικισμού της γης και της αρχιτεκτονικής. Οι αποικισμένοι βρίσκονται ουσιαστικά φυλακισμένοι πίσω από τα τείχη, ενώ οι αποικιστές είναι ελεύθεροι να καταλαμβάνουν το τοπίο, εισάγοντας νέους οικισμούς. Με την παρουσία και τη μορφή τους, αυτοί οι οικισμοί δηλώνουν την υπεροχή της μιας κοινότητας και ενός πολιτισμού έναντι της άλλης. Επιχειρούν να νομιμοποιήσουν την παρουσία των αποικιστών με μια ενιαία αφήγηση, επαναερμηνεία και επανιδιοποίηση του χώρου, των τοπίων και του τόπου των αναμνήσεων (Kultermann, 1999).

Η φαινομενική αυτή κατάσταση παρατηρείται τόσο στο Θιβέτ όσο και στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη (OPT), όπου η επέκταση των οικισμών επαναπροσδιορίζει πλήρως τις αντιλήψεις του πληθυσμού σχετικά με το περιβάλλον τους. Το επιβεβλημένο αρχιτεκτονικό ύψος των οικισμών, σε συνδυασμό με την κατάληψη γης, την απαίτηση νερού και την απορρόφηση των κτιριακών αποβλήτων τους από τους περίγυρους, διαμορφώνουν αντίφαση με τις παραδοσιακές μεθόδους κατασκευής. Για τον κατοίκο των κατεχομένων εδαφών, η αίσθηση εκμετάλλευσης των τοπίων ενισχύεται από την υπερεκτίμηση μιας ξένης χωρικής και ιστορικής

³¹ Λέκτορας αρχιτεκτονικής στο Πανεπιστήμιο του Νιούαρκ

αφήγησης, όπου ιστορικές αναφορές και τοποθεσίες συλλογικής μνήμης μετονομάζονται, ερμηνεύονται εκ νέου ή καταστρέφονται. (Clement, 2018).

2.5. Καταστροφή και αναδόμηση πεδίων αναμνήσεων

Στη διάρκεια όλης της ιστορίας, η αρχιτεκτονική και οι πόλεις έχουν λειτουργήσει τόσο ως στόχοι όσο και ως θύματα πολέμου. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στην πρώην Γιουγκοσλαβία, την πρώην Σοβιετική Ένωση ή τη Γερμανία κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η συστηματική καταστροφή κτιρίων ή οικοδομικών παραδόσεων χρησίμευσε ως μέσο για να διαγραφούν εντελώς οι αναμνήσεις μιας κοινότητας και η παρουσία της από μια συγκεκριμένη τοποθεσία.

Σε αυτήν την περίπτωση, η αρχιτεκτονική μετατρέπεται σε εχθρό. Πράγματι, η καταστροφή ιστορικών κτιρίων και τόπων μνήμης μπορεί να αποτελέσει προειδοποιητικά σημάδια εθνοκάθαρσης, καθώς η απανθρωποποίηση και η καταστροφή της κληρονομιάς αποτελούν πρώτα βήματα σε μια διαδικασία γενοκτονίας. Παραδείγματα καταστροφής αυτού του είδους είναι πολυάριθμα: η καταστροφή της αρμενικής κληρονομιάς στην οθωμανική πόλη Βαν από τις αρχές του εικοστού αιώνα και μετά, οι Εβραϊκές συναγωγές και καταστήματα στη ναζιστική Γερμανία, οι πόλεις Βούκοβαρ, Ντουμπρόβνικ, Σαράγεβο και Μόσταρ στην πρώην Γιουγκοσλαβία τη δεκαετία του 1990, τα ισοπεδωμένα ή μετονομασμένα αραβικά χωριά του σημερινού Ισραήλ και ούτω καθεξής. Η εξάλειψη αυτή μπορεί να αποτυπωθεί στην πλήρη καταστροφή των κτιρίων, αλλά και στην αλλαγή της λειτουργίας ή της εμφάνισής τους. (Lutsch, 2015).

Όπως σε κάθε περίπτωση συμβολικής βίας, η απανθρωποποίηση των ανθρώπων συνοδεύεται από μια στάση ανθρωπομορφισμού απέναντι στα κτίρια που θεωρούνται κάτι που πρέπει να «τραυματιστεί» ή να «ταπεινωθεί», όπως συμβαίνει για παράδειγμα όταν ένα ιερό ή συμβολικό κτίριο χρησιμοποιείται ως στάβλος, αποχωρητήριο ή τόπος βασανιστηρίων. Μετά τον αζεροαρμενικό πόλεμο για τον αμφισβητούμενο θύλακα του Ναγκόρνο Καραμπάχ μεταξύ 1988 και 1994, η ιστορική πόλη Shushi/Shusha (συχνά θεωρείται ως η Ιερουσαλήμ του Νοτίου Καυκάσου), έχει δει την αζερική μουσουλμανική κληρονομιά της να «ανακαινίζεται» σε ιρανικό στυλ

και παραδοσιακά σπίτια, είτε αρμένικα είτε αζέρικα, «ανακαινίστηκαν» σε καθαρό αρμενικό στιλ προκειμένου να επιβεβαιωθεί εκ νέου η αρμενική ταυτότητα της πόλης. Η επανεγγραφή της ιστορίας μέσω του σχεδιασμού και της αρχιτεκτονικής αφήγησης αποτέλεσε έναν αναπόσπαστο πυρήνα της σύγκρουσης (Rotbard, 2015).

Η πολιτιστική κάθαρση δίνει μονιμότητα στην εθνοκάθαρση, «κατευθύνοντας τη συλλογική μνήμη, την κοινή ιστορία, την προσκόλληση στον τόπο και το δομημένο περιβάλλον» σύμφωνα με το Δήμαρχο του Βελιγραδίου, Bogdan Bogdanovic, ο οποίος όρισε την πολεοκτονία (urbicide-συστηματική καταστροφή αστικού τοπίου και υποδομών, με σκοπό την εξαφάνιση μιας πόλης) ως «επίθεση στον ανθρώπινο και αδρανή ιστό της πόλης με σκοπό την καταστροφή των αστικών αξιών, που ενσωματώνονται μέσα σε αυτό». Επί πλέον, πρέπει να σημειωθεί η δήμευση της γης, η καταστροφή των προοπτικών ανάπτυξης, το κλείσιμο και η ανέγερση θυλάκων, καθώς και η αρνητική επίδραση στην ιδιωτικότητα και το τοπίο. Υπάρχουν διεθνείς νομικές συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής ιδιοκτησίας, παρόλα αυτά η αποτελεσματικότητά τους υπονομεύεται από την έλλειψη κατανόησης της σχέσης μεταξύ συμβολικής βίας και εθνοκάθαρσης

2.6. Δημιουργικές απαντήσεις κατά την περίοδο εμπόλεμων συγκρούσεων

Προφανώς, η μελέτη της αρχιτεκτονικής και του χώρου από μόνη της δεν μπορεί να εξηγήσει τις συγκρούσεις. Αλλά η κατανόηση της χωρικής διάστασης της σύγκρουσης μπορεί να είναι κρίσιμη για την επίτευξη μιας συνολικής απάντησης στη σύγκρουση. Όπως δείχνει ο Camillo Boano ³²στην έρευνά του, πολύ συχνά, τόσο η χωρική διάσταση όσο και η ανάγκη για κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των συγκρούσεων παραβλέπονται από ακτιβιστές, οι οποίοι εργάζονται για τον μετασχηματισμό της σύγκρουσης και από αρχιτέκτονες που εργάζονται σε συγκρούσεις και μετασυγκρουσιακά πλαίσια (Devos, 2016).

³²Καθηγητής Αστικού Σχεδιασμού και Κριτικής Θεωρίας

Κυρίως, οι μελέτες περί αρχιτεκτονικής και συγκρούσεων έχουν επικεντρωθεί στην καταστροφή της συμβολικής αρχιτεκτονικής και κληρονομιάς, στην πολιτική του πολεοδομικού σχεδιασμού κατά τη διάρκεια της κατοχής, και στη φυσική ανοικοδόμηση μετά από τη σύγκρουση. Οι δυνατότητες που μπορεί να προσφέρει η αρχιτεκτονική για την επίλυση των συγκρούσεων και την κατασκευή ενός βιώσιμου ειρηνικού περιβάλλοντος πρέπει ακόμη να διερευνηθούν. Για εκείνους που ζουν υπό συνθήκες πολιορκίας, η πολεμική ή η κατασταλτική κουλτούρα αποτελεί σημαντική πηγή ευπάθειας στην καθημερινότητά τους.

Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν κοινωνικοί φορείς οι οποίοι αναλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα πρωτοβουλιών, μέσω των οποίων μπορούν να εντοπιστούν ευκαιρίες για τον μετασχηματισμό των συγκρούσεων. Οι πληθυσμοί κατά τη διάρκεια πολέμου ή κατοχής συχνά στερούνται την ιστορική τους αφήγηση. Στόχος των πρωτοβουλιών για την ειρήνη, των ανθρωπιστικών οργανώσεων και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι να διατηρηθεί η εναλλακτική αφήγηση του πληθυσμού ζωντανή, εκφρασμένη και προσβάσιμη, μέσω μεθόδων πρακτικής-έρευνας και συμμετοχικών προσεγγίσεων. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει χαρτογράφηση τοποθεσίας του τύπου, που περιγράφεται από τον Sterret και τους συνεργάτες του στην εργασία τους (Sterrettetal., 2012³³).

Μία τέτοια πρωτοβουλία μπορεί επίσης να αξιοποιήσει οπτικά αρχεία, να καταγράψει ανθρωπολογικές μαρτυρίες και προσωπικές ιστορίες, να πραγματοποιήσει αρχαιολογικές ανασκαφές, να δημιουργήσει "ζωντανά μουσεία" και άλλες παρόμοιες προσεγγίσεις. Η αυστηρή συλλογή δεδομένων είναι απαραίτητη όχι μόνο για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά και ως μέσο αύξησης της διεθνούς ευαισθητοποίησης και/ ή για χρήση σε ποινικές δίωξεις.

Η ανασυγκρότηση μετά από μια σύγκρουση αποτελεί επίσης ένα ζωτικής σημασίας ζήτημα. Όπως ανέδειξε ο Σουλτάνος Μπαράκατ, οι επιλογές που έχουν γίνει θα διαμορφώσουν όχι μόνο το αστικό τοπίο, τα κτίρια και τους χώρους, αλλά και τις κοινωνικές σχέσεις, τις συλλογικές ταυτότητες, το αίσθημα του ανήκειν και τις ευκαιρίες για μετάβαση προς μια βιώσιμη ειρήνη.

³³Καθηγητής αρχιτεκτονικής στο Πανεπιστήμιο του Μπέλφαστ

Σε τέτοιες περιπτώσεις η αρχιτεκτονική μπορεί να είναι τεχνική ενδυνάμωσης όχι μόνο για την προστασία της δομημένης κληρονομιάς, αλλά και για την υποστήριξη και ανάπτυξη των μέσων διαβίωσης, όπως δείχνει το έργο Birzeit των αρχιτεκτόνων Nasser Golzari και Yara Sharif,³⁴ οι οποίοι διαθέτουν και ακαδημαϊκή ιδιότητα. Η κατανόηση των δυνατοτήτων της αρχιτεκτονικής ως εργαλείου συμφιλίωσης και θεραπείας βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο, όπως δείχνουν στην εργασία τους οι Ruth Morrow, Ciaran Mackel και John Dickson Fitzgerald³⁵ (Clement, 2018).

Ένα σημείο που είναι ήδη προφανές είναι ότι η έννοια της "αλήθειας" στον τομέα της αρχιτεκτονικής πρέπει να υποστεί σημαντική ανάπτυξη, προκειμένου να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο αντί για εμπόδιο. Κατά τη διάρκεια των επιτροπών Αλήθειας και Συμφιλίωσης στη Νότια Αφρική, καθώς και στην πρώην Γιουγκοσλαβία, αναγνωρίστηκαν τέσσερα είδη αλήθειας ως αποδεκτά: η εγκληματολογική αλήθεια (το τι συνέβη, πού και πότε), η αφηγηματική αλήθεια (η αλήθεια της προσωπικής ανάμνησης), η κοινωνική αλήθεια (η αλήθεια που προκύπτει από την εμπειρία μετά από συζήτηση) και η θεραπευτική αλήθεια (η αλήθεια που συμβάλλει στη συμφιλίωση αντικρουόμενων στοιχείων στην κοινωνία και στην αίσθηση της κοινότητας). Ο αρχιτεκτονικός πολιτισμός δίνει μεγάλη αξία στην αρχαιολογική και κατασκευαστική αλήθεια, αλλά για τον μετασχηματισμό της σύγκρουσης πρέπει να αναγνωρίσει τη σημασία της «θεραπευτικής αλήθειας». Στην ανοικοδόμηση, ο φόβος της «παραποίησης» ιστορικών κτιρίων ή της βλάβης της «αυθεντικότητας» της αρχιτεκτονικής μιας συγκεκριμένης περιοχής, μπορεί να οδηγήσει στην παραμέληση των αναγκών των ανθρώπων, που κατοικούν στο χώρο. Επιπλέον, υπάρχει ο κίνδυνος της παράβλεψης μιας προσέγγισης "από τα κάτω προς τα πάνω", η οποία λαμβάνει υπόψη τις αρχιτεκτονικές αντιλήψεις και τις ανάγκες του πληθυσμού πάνω από την κατανόηση "από πάνω προς τα κάτω" και τις επιθυμίες των σχεδιαστών. Τέλος, μπορεί να υποτιμήσει τη σημασία του "συνηθισμένου", δηλαδή των σπιτιών και των δομών που δεν ξεχωρίζουν αισθητικά ή σχεδιαστικά, αλλά έχουν τεράστια συμβολική αξία για τις κοινότητες που τα στεγάζουν. (Lutsch, 2015).

³⁴ Αρχιτέκτονες

³⁵ Καθηγητές αρχιτεκτονικής στο Πανεπιστήμιο του Μπέλφαστ

2.7 Αστική δομή. Η έννοια του συνόρου

Στο πλαίσιο της συζήτησης για την παγκοσμιοποίηση, η έννοια των συνόρων έχει αποκτήσει σημασία για την κατανόηση της δομής, του προσανατολισμού και της ανάπτυξης των πόλεων, ιδιαίτερα στο πλαίσιο των συγκρούσεων. Στη μελέτη της, η Wendy Pullan (2011) αναλύει τον τρόπο λειτουργίας των συνόρων που χωρίζουν τους Ισραηλινούς και τους Παλαιστίνιους κατοίκους της Ιερουσαλήμ, τόσο στα περίχωρά της (γνωστά και ως "αποικισμός από εποίκισμούς"), όσο και στον ιστορικό μουσουλμανικό πυρήνα της (γνωστός και ως "αποικισμός από ψηλά"). Η έρευνά της αποκαλύπτει πώς η εξελισσόμενη ριζοσπαστικοποίηση των αστικών συνόρων εκδηλώνεται όχι μόνο στις απομακρυσμένες περιοχές της πόλης, αλλά και στον ιστορικό της πυρήνα, όπου η διατήρηση, η αποκατάσταση και η αρχαιολογία χρησιμοποιούνται εξίσου ως εργαλεία στην υπηρεσία της σύγκρουσης. Η μελέτη δείχνει επίσης πώς σε αυτήν την περίπτωση, όπως και σε άλλες (όπως το Guben/Gubin, η Λευκωσία), τα σύνορα έχουν διαλυθεί από θεσμούς που εντοπίζουν και προωθούν αμφισβητούμενα συμφέροντα εντός των αστικών κέντρων, με την αρχιτεκτονική να αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την ενσωμάτωση και την άρθρωση τέτοιων πρακτικών. (Rotbard, 2015).

Οι συγκρούσεις συχνά προκαλούν αντιδράσεις όπου οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) και άλλοι φορείς επιχειρούν να αντιμετωπίσουν ή να ανακουφίσουν τα βάσανα του τοπικού πληθυσμού. Αυτές οι ανθρωπιστικές επεμβάσεις, οι οποίες διακρίνονται από ξεχωριστό χαρακτήρα και λογική, αποτελούν το θέμα της εργασίας του Camillo Boano, ο οποίος εξετάζει τη σχέση μεταξύ του χώρου, της προστασίας και των χωροταξιών που αναδύονται μετά από έναν πόλεμο ή μια καταστροφή. Με βάση τις θεωρίες των Lefevre, Foucault και Agamben³⁶, η εργασία του Boano διερευνά τις μορφές χωρικής παρέμβασης, οι οποίες προέκυψαν σε περιβάλλοντα όπως η Βοσνία-Ερζεγοβίνη και η Σρι Λάνκα μετά το τσουνάμι, τοποθετώντας την αρχιτεκτονική ως μια ανταποκρινόμενη, εξαρτημένη και τοπικά θεμελιωμένη διαδικασία (Devos, 2016).

³⁶Φιλόσοφοι και συγγραφείς

Η εργασία εξετάζει τη χωρική σημασία των ανθρωπιστικών πρωτοβουλιών, ιδιαίτερα όσον αφορά την αναγκαστική μετακίνηση, επισημαίνοντας πώς οι προσφυγικές καταστάσεις αποτελούν αυτοδύναμη μορφή βίας και υποχρεωτικής εκτίναξης. Ενώ έχει αναλυθεί εκτενώς η μακροπρόθεσμη επίδραση των συγκρούσεων στη φυσική διάρθρωση των πόλεων, λιγότερη προσοχή έχει δοθεί στον τρόπο με τον οποίο η σύγκρουση επηρεάζει την αρχιτεκτονική ως επαγγελματική και δημιουργική πρακτική.

Στη διερεύνησή τους, οι Ruth Morrow, Ciaran Mackel και John Dickson Fitzgerald εστιάζουν στον τρόπο με τον οποίο οι «Troubles» επηρέασαν την αρχιτεκτονική του Μπέλφαστ, όχι μόνο ως προς τη φυσική του μορφή και κατάσταση, αλλά επίσης σε σχέση με την πρακτική και τους επαγγελματίες της αρχιτεκτονικής στην επαρχία. Οι συγγραφείς εξετάζουν τον τριάνταετή αντίκτυπο των συγκρούσεων στην πρακτική της αρχιτεκτονικής, παρουσιάζοντας την αρνητική επίδραση των προβλημάτων στη δημιουργικότητα της αρχιτεκτονικής, αλλά ταυτόχρονα υπογραμμίζοντας τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η αρχιτεκτονική δημιουργικότητα στην ανασυγκρότηση μετά τη σύγκρουση. Η εργασία του Meade επικεντρώνεται στην Ανατολική Ιερουσαλήμ και τη Δυτική Όχθη, εξετάζοντας μια άλλη σημαντική διάσταση: τη βία που συνδέεται με την εισβολή, την κατάληψη ή την καταστροφή των κατοικιών (Kultermann, 1999).

Η καταστροφή του σπιτιού μιας οικογένειας αποτελεί μια πράξη βίας που δυσκολεύει τους πληγέντες να ανακάμψουν. Αυτό συμβαίνει διότι, μαζί με το ίδιο το σπίτι, χάνονται επίσης πολύτιμα αντικείμενα που αντιπροσωπεύουν την ταυτότητα της οικογένειας καθώς και το αίσθημα ασφάλειας και σταθερότητας. Βασιζόμενοι στην έρευνα της Ισραηλινής Επιτροπής Κατά των Κατεδαφίσεων Βουλής (ICAHN), το έγγραφο αναδεικνύει τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν οι επίσημες πολιτικές σχεδιασμού και οι οικοδομικοί κανονισμοί στο πρόγραμμα αυτό. Αυτά τα μέτρα, παρότι εμφανώς αμερόληπτα, καταστήνουν την κατασκευή των κατοικιών παράνομη από την αρχή και, ως εκ τούτου, δικαιολογούν τη μετέπειτα κατεδάφισή τους. Στο

πλαίσιο της τελευταίας ομάδας εργασιών, συγγραφείς σημερινών αρχιτεκτονικών πρωτοβουλιών εξετάζουν τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η δημιουργική πρακτική σε σχέση με τις συγκρούσεις και τη βία. Παρότι η σύγκρουση αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της δημοκρατικής κοινωνίας, η παρουσία συγκρούσεων και ελέγχου στους δημόσιους χώρους της πόλης συχνά παραμένει αόρατη.

Η μελέτη του Colin Priest (2011) εξετάζει πώς η εξουσιοδοτημένη αρχιτεκτονική αναπαράστασης και εγκατάστασης μπορεί να αποκαλύψει την έκταση της βίας. Καθώς η κοινωνία και η αρχιτεκτονική στρέφονται όλο και περισσότερο προς την ελεγχόμενη τάξη, η σύγκρουση κάθε είδους γίνεται αντιληπτή ως μια πράξη αντίδρασης ενάντια στο υφιστάμενο καθεστώς. Αυτοί οι "όγκοι βίας" καθορίζονται από τις πρακτικές τέχνης του Jeremy Deller³⁷ και του Mark Wallinger³⁸ καθώς και από αρχιτεκτονικές εγκαταστάσεις, όπως το έργο "Sounds of the Place" του Priest, το οποίο αναδεικνύει τους αόρατους κοινωνικούς μηχανισμούς που διέπουν τον δημόσιο χώρο στην πόλη, αυτό που ονομάζεται "κρυμμένο χέρι", και αποκαλύπτεται μόνο μέσω της αντίδρασης σε τέτοια σκηνικά.

Η εργασία του Sterrett και των συνεργατών του (2012) εξετάζει το κέντρο της πόλης του Μπέλφαστ. Αναδεικνύει τις καταστροφικές συνέπειες που επήλθαν από τα προβλήματα και τις πολιτικές του τεχνοκρατικού σχεδιασμού τις τελευταίες τεσσεράμισι δεκαετίες και περιγράφει τις προσπάθειες που καταβάλλονται για την αντιμετώπιση αυτής της κληρονομιάς. Επικεντρώνεται στο Forum for Alternative Belfast, ένα σχήμα ακτιβιστών αρχιτεκτόνων και σχεδιαστών στο οποίο συμμετέχουν οι συγγραφείς.

Η ανάρτηση υποστηρίζει ότι η διακυβέρνηση που είναι κατακερματισμένη και αποσυνδεδεμένη, η οποία διαμορφώθηκε κατά τη διάρκεια των "χρόνων του πολέμου" και έπειτα, οδήγησε στη δημιουργία μιας κατακερματισμένης και απομονωμένης κεντρικής πόλης, όπου οι οικονομικές ανισότητες και οι θρησκευτικές συγκρούσεις ενσωματώνονται στον ιστό της πόλης. Με βάση την έννοια των "αμφισβητούμενων χώρων", οι οποίοι συνδέουν ταυτότητες και έδαφη, η έρευνα εξετάζει το μέγεθος της κενής γης που περιβάλλει το κέντρο της πόλης και περιγράφει τις προσπάθειες του

³⁷Άγγλος καλλιτέχνης

³⁸Άγγλος καλλιτέχνης

Φόρουμ για μια πιο συνεκτική, φανταστική και οργανωμένη προσέγγιση, βασισμένη στη δράση (Rotbard, 2015).

Η δημοσίευση των Golzari και Sharif περιγράφει την προσπάθεια αναγέννησης της ιστορικής παλαιστινιακής κληρονομιάς στη Δυτική Όχθη. Αντιμέτωπη όχι μόνο με την ισραηλινή κατοχή αλλά και τις δυνάμεις της αγοράς που δίνουν ελάχιστη σημασία στην πολιτιστική κληρονομιά, η ομάδα διατήρησης Riwaq με έδρα τη Ραμάλα έχει βάλει στόχο να αναβιώσει τον ιστορικό πυρήνα των πενήντα πόλεων και χωριών.

Στο Birzeit, οι συγγραφείς εφαρμόζουν μια συμμετοχική προσέγγιση για την αναγέννηση και τη διατήρηση, η οποία βασίζεται στην αναγνώριση τόσο των τοπικών μέσων διαβίωσης όσο και του υφιστάμενου προτύπου απασχόλησης και χρήσης. Μια ενεργή στρατηγική διατήρησης, προτείνουν, μπορεί να ενισχύσει την ταυτότητα ενός έθνους απέναντι σε μια παράνομη, αλλά μακροχρόνια κατοχή (Clement, 2018).

3. Ανοικοδόμηση σε μεταπολεμικά περιβάλλοντα

Στο παρελθόν, όταν τελείωνε ένας πόλεμος, υπήρχε διάχυτη ευδαιμονία: η ειρήνη αποκαταστάθηκε, η ζωή ξαναρχίζει. Με την ανοικοδόμηση, παρουσιάζεται η ελπίδα ότι ο πόνος και η δυσφορία θα εξαλειφθούν. Ωστόσο, η πραγματικότητα αντίθετα αποδεικνύει ότι αυτό το σενάριο δεν ισχύει πλέον. Οι σύγχρονοι πόλεμοι, με τα χημικά όπλα, τις ραδιενεργές βόμβες και τη στοχευμένη βιολογική καταστροφή, προκαλούν περιβαλλοντική καταστροφή τόσο στα φυσικά όσο και στα ανθρωπικά συστήματα, προκαλώντας συχνά τη δημιουργία μη κατοικήσιμων περιοχών για μεγάλο και απρόβλεπτο χρονικό διάστημα. Πέραν των άμεσων συνεπειών τους, όπως η εξαφάνιση ολόκληρων οικοσυστημάτων, οι συγκρούσεις προκαλούν εκτεταμένη ερημοποίηση, αποψίλωση δασών, ρύπανση των υδάτων και της ατμόσφαιρας, καθώς και δηλητηρίαση των εδαφών, τα οποία μπορεί να οδηγήσουν σε εγκατάλειψη του οικοτόπου, μαζικό εκτοπισμό πληθυσμών, και αποδυνάμωση της τοπικής οικονομίας και πολιτισμού. Η μελέτη τοξικών ουσιών κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου οδήγησε στη βιομηχανική παραγωγή φυτοφαρμάκων, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ευρέως στη γεωργία, προκαλώντας πολλαπλά προβλήματα περιβαλλοντικής και υγείας. Από τη δεκαετία του '60 και μετά, η χρήση τοξικών ουσιών (Devos, 2016).

Προφανώς, αυτές οι ουσίες δεν περιορίζονται, αλλά επηρεάζουν γειτονικά κράτη και εδάφη, που υφίστανται σοβαρές περιβαλλοντικές και συχνά μη αναστρέψιμες συνέπειες.

Δυστυχώς, παρατηρούνται αμέτρητα παραδείγματα χρήσης θανατηφόρων όπλων με σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Παρακάτω αναφέρονται μερικές από τις συγκρούσεις που έχουν προκύψει τα τελευταία 50 χρόνια λόγω διαφόρων αιτιών, όπως θρησκεία, οικονομία, εδαφική κυριαρχία, εθνοτικές ομάδες, τυραννία κ.λπ. Από τον πόλεμο του Βιετνάμ, με τη χρήση του αποφυλλωτικού "Agent Orange" (1962), έως τον πόλεμο του Κόλπου, με την ατμοσφαιρική ρύπανση που επηρέασε την Ινδία (1991), και τον εμφύλιο πόλεμο στη Συρία, ξεκινώντας το 2011 και συνεχίζοντας μέχρι σήμερα, παρατηρείται μια σειρά από περιστατικά. Συγκεκριμένα, υπάρχουν περίπου 60 συνεχιζόμενες συγκρούσεις στην Αφρική, όπως στην Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, τη Σομαλία, το Νότιο Σουδάν και άλλες περιοχές. Αυτήν τη στιγμή, στην

Ασία, υπάρχουν πολλές συγκρούσεις και πολέμοι που εμπλέκουν περίπου 15 κράτη, συμπεριλαμβανομένων του Αφγανιστάν από το 2001, των Φιλιππίνων, του Πακιστάν και της Μιανμάρ. Στην Ευρώπη, η Ουκρανία, η Ρωσία και η Τσετσενία βρίσκονται αυτήν τη στιγμή σε πολέμους. Στη Μέση Ανατολή, υπάρχουν επίσης πολλά πεδία σύγκρουσης, όπως η διαμάχη μεταξύ Παλαιστίνης και Ισραήλ, ο πόλεμος στο Ιράκ (ISIS), ο εμφύλιος πόλεμος στη Συρία από το 2011 - ίσως η πιο βίαιη συνεχιζόμενη σύγκρουση αυτήν τη στιγμή - και η κατάσταση στην Υεμένη. (Lutsch, 2015).

Ακόμη και στη Νότια Αμερική, υπάρχουν πολλά παραδείγματα συγκρούσεων με σοβαρές επιπτώσεις στα εμπλεκόμενα εδάφη. Παρόλο που οι τραγικές ιστορίες αυτών των μεμονωμένων γεγονότων είναι άκρως σημαντικές, για τον σκοπό της παρούσας μελέτης είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι από τη δεκαετία του '60 οι ένοπλες συγκρούσεις έχουν εμφανίσει μια αυξανόμενη αρνητική επίδραση στο περιβάλλον. Έκτοτε, τα χρησιμοποιούμενα όπλα, δραματικά βελτιωμένα και ενισχυμένα στις τοξικές και ραδιενεργές τους επιπτώσεις, έχουν ως αποτέλεσμα τεράστια ρύπανση στον αέρα και στο νερό, χωρίς να σταματούν στα σύνορα μεμονωμένων κρατών, και παρουσιάζουν σοβαρές, επίμονες και απρόβλεπτες επιπτώσεις για την υγεία και το περιβάλλον.

Οι πτυχές που αφορούν το περιβάλλον είναι απολύτως κρίσιμες, αν και συχνά παραμελούνται και θεωρούνται δευτερεύουσες σε σχέση με τις προτεραιότητες που πρέπει να αντιμετωπιστούν στις εμπόλεμες περιοχές. Η προστασία του περιβάλλοντος σε αυτές τις περιοχές για το μεταπολεμικό μέλλον είναι αναμφίβολα κρίσιμη, καθώς έχει διαπιστωθεί από προηγούμενες καταστροφικές εμπειρίες, όπως η αποψίλωση των δασών στο Βιετνάμ, η καταστροφή πετρελαιοπηγών στο Κουβέιτ και το Ιράκ και η ρύπανση από απεμπλουτισμένο ουράνιο στην πρώτη Γιουγκοσλαβία. (Rotbard, 2015).

Έχει αποδειχθεί πώς, μετά από πολλά χρόνια, όλα αυτά τα γεγονότα εξακολουθούν να έχουν καταστροφικές επιπτώσεις στον τοπικό πληθυσμό. Συγκεκριμένα, ο πόλεμος του Κοσσυφοπέδιου το 1999 είχε αρνητικές επιπτώσεις σε τεράστια εδάφη: η Αλβανία και η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας έχουν φιλοξενήσει τεράστιο αριθμό προσφύγων από το Κοσσυφοπέδιο, εκδηλώνοντας μεγάλη απροθυμία να αντιμετωπίσουν μια τόσο τεράστια ροή ανθρώπων.

Άλλες γειτονικές χώρες, ιδίως η Βουλγαρία και η Ρουμανία, που βρίσκονται στην κοιλάδα του Δούναβη, έχουν υποστεί τις αρνητικές επιπτώσεις της ρύπανσης που προέρχεται από τα σύνορα, καθώς αυτή είναι ιδιαίτερα επιβλαβής για τις βιομηχανικές εγκαταστάσεις. Οι πυρκαγιές σε διυλιστήρια και αποθήκες πετρελαίου έχουν προκαλέσει τη δημιουργία συννεφιών ρύπανσης σε μεγάλες περιοχές, καθώς και τη διασπορά πολλών επικίνδυνων χημικών παραγόντων στον αέρα, το έδαφος και τα ύδατα. Στο Κοσσυφοπέδιο, οι σερβικές δυνάμεις προχώρησαν στην εκκένωση και τη συστηματική καταστροφή χωριών και ολόκληρων πόλεων, με εμφανείς καταστροφές σε κατοικίες, υποδομές και πηγές πόσιμου νερού..

Η αποχώρηση των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου από τα σπίτια τους και η επιλογή τους να εγκαταλείψουν την περιοχή οδήγησε στην απώλεια ή καταστροφή των εγγράφων που αφορούσαν στην ιδιωτική τους περιουσία. Αυτή η κατάσταση προκάλεσε σημαντικά προβλήματα όταν οι πρόσφυγες επέστρεψαν στα σπίτια τους. Επιπλέον, προκύπτουν προβλήματα σχετικά με την υγειονομική περίθαλψη, τα τρόφιμα και την πρόσβαση σε νερό στη διαχείριση υπερπληρωμένων καταυλισμών προσφύγων. Αυτές οι συνθήκες είναι επίκαιρες στην Ευρώπη, ιδίως σε συνάρτηση με τις αναφερόμενες παρατεταμένες συγκρούσεις.

Η μαζική μετανάστευση έχει δημιουργήσει δυσκολίες τόσο στην ένταξη των ατόμων όσο και στη διαχείριση των μετακινήσεων, ενώ ταυτόχρονα προκαλεί πολιτική ανησυχία που έχει διαταράξει το ευρωπαϊκό πολιτικό πλαίσιο και απειλεί την επιβίωση της Ένωσης.

Συνήθως, μετά τις καταστροφές που προκαλούνται από τον πόλεμο και τις επακόλουθες επιπτώσεις της ρύπανσης, ξεκινούν μεγάλα έργα ανοικοδόμησης κατοικιών και υποδομών, σε συνδυασμό με παράλληλα προγράμματα που στοχεύουν στην αποκατάσταση της "ανθεκτικότητας" της περιοχής. Αυτά τα προγράμματα περιλαμβάνουν εκκαθάριση ναρκοπεδίων (όπως στο Κοσσυφοπέδιο, όπου έχει γίνει εδώ και 20 χρόνια), αναδάσωση, καθαρισμό και κάθε άλλη ενέργεια που απαιτείται για την ανάκτηση του μολυσμένου περιβάλλοντος. Δυστυχώς, υπάρχουν περιπτώσεις όπου η υποβάθμιση είναι μη αναστρέψιμη σε όλη την περιοχή. Ωστόσο, μετά από μια καταστροφή, ενεργοποιείται μια πολύ ελκυστική επιχείρηση για τις χώρες και την επιχειρηματική κοινότητα, ύστερα από ένα τεράστιο και ανεκτίμητο κόστος από χαμένες ζωές, εξαφανισμένη βιοποικιλότητα, περιβάλλον σε κίνδυνο και πολιτιστική

καταστροφή. Σε αυτό το πλαίσιο, η υιοθέτηση μιας αυστηρής μεθοδολογίας βασισμένης σε αξιόπιστα δεδομένα πρέπει να θεωρείται ο μόνος τρόπος για τη δημιουργία ενός συνεκτικού πρωτοκόλλου που μπορεί να αποκαταστήσει πραγματικές, υγιείς και κανονικές συνθήκες διαβίωσης στις περιοχές που έχουν καταστραφεί από τα σύγχρονα όπλα. Η διαδικασία της αστικής ανοικοδόμησης σε κατεστραμένους χώρους πρέπει να πραγματοποιείται μέσα από έναν στρατηγικό σχεδιασμό (Clement, 2018).

Η τελική επιλογή της τοποθεσίας πρέπει να βασίζεται σε κριτήρια που περιλαμβάνουν την επιμελητεία, τη μελλοντική οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της περιοχής και τον καθορισμό προκαταρκτικών παρεμβάσεων προκειμένου να εξοπλιστεί η τοποθεσία με δίκτυα υποδομών και υπηρεσιών. Οι επόμενες φάσεις ανοικοδόμησης και ανακαίνισης, όπου είναι δυνατόν σε κτίρια και μνημεία σημαντικής πολιτιστικής κληρονομιάς, πρέπει να προγραμματιστούν λαμβάνοντας υπόψη τις αρχές της ανθεκτικότητας και της βιωσιμότητας.

3.1.Στόχοι του πολέμου

Όπως προαναφέρθηκε, μία από τις στρατηγικές που ακολουθούνται για την επίτευξη επιτυχίας σε σύγχρονες συγκρούσεις είναι η αποσταθεροποίηση του εχθρού, μέσω της επίθεσης όχι μόνο εναντίον στρατιωτικών στόχων, αλλά και της πλήξης μεγάλων αστικών κέντρων. Για παράδειγμα, οι βόμβες στη Χιροσίμα και στο Ναγκασάκι ήταν κρίσιμες, αν και με τραγικό τρόπο, για να δρομολογήσουν και να επισπεύσουν το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Η τάση αυτή ανέπτυξε τεχνικές όπως ο ανταρτοπόλεμος (όπως στο Βιετνάμ) και η τρομοκρατία (Αλ-Κάιντα, ISIS), όπου οι μαχητές ενσωματώνονται και κρύβονται μέσα σε πόλεις και χωριά, δυσκολεύοντας σημαντικά την επιλογή στόχων που δεν θα επηρεάσουν τον άμαχο πληθυσμό. Αρκετοί στρατηγικοί στόχοι για την καταστροφή συνδέονται στενά με το αστικό περιβάλλον, όπως αεροδρόμια, λιμάνια, βιομηχανικές εγκαταστάσεις, πολιτικές και στρατιωτικές εγκαταστάσεις διοίκησης και συντονισμού. Οι συνέπειες σε αστικές περιοχές είναι καταστροφικές, συχνά μη αναστρέψιμες, τόσο ως προς τον ανθρώπινο πληθυσμό όσο και ως προς το περιβάλλον. Κάτι τέτοιο εμποδίζει τη σωστή χρήση της πληγείσας περιοχής καθώς και την αποκατάσταση των προηγούμενων κατοικιών και φυσικών συνθηκών βραχυπρόθεσμα. Η χημική ρύπανση, η αποψίλωση των δασών, η υπολειπόμενη ραδιενεργότητα και τα

στρατιωτικά υπολείμματα όπως τα ναρκοπέδια και τα μη εκραγέντα πυρομαχικά (UXO) καθιστούν δύσκολη την ανασυγκρότηση και τη χρήση των τοπικών πόρων. (Devos, 2016).

Προφανώς, τα υλικά κατασκευής όπως το σκυρόδεμα που παράγεται με μολυσμένο νερό, η ξυλεία που έχει πλημμυρίσει από θραύσματα μετάλλων, ή οποιοδήποτε υλικό που προέρχεται από ραδιενεργά ερείπια σε ραδιενεργά έδαφη, δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την άμεση ανοικοδόμηση ανθρώπινων οικισμών. Τα εν λόγω θέματα συνδέονται με τη ροή των προσφύγων, οι οποίοι εγκαταλείπουν τους οικισμούς τους και μεταναστεύουν, προκαλώντας προβλήματα υποδοχής και φιλοξενίας στις γειτονικές περιοχές και χώρες.

Ως εκ τούτου, προκύπτει ένα διπλό πρόβλημα: Από τη μία πλευρά υπάρχει η αντιμετώπιση της ανακατασκευής κτιρίων και υποδομών σε εμπόλεμες ζώνες και από την άλλη πλευρά η οργάνωση της μεταβατικής οικοδομικής δραστηριότητας για τις μάζες των προσφύγων, που δεν μπορούν εύκολα να απορροφηθούν και να ενσωματωθούν στις χώρες υποδοχής. Και στις δύο περιπτώσεις, οι οικονομικοί πόροι, φυσικά και τεχνητά υλικά, πρέπει να προμηθεύονται, αν και σε διαφορετικό χρονικό πλαίσιο. Ενώ οι πρόσφυγες χρειάζονται άμεση φιλοξενία και καταφύγια έκτακτης ανάγκης, στις μεταπολεμικές περιοχές είναι απαραίτητο να διασφαλιστεί η ανάκαμψη ολόκληρων οικοσυστημάτων, ο καθαρισμός τεράστιων περιοχών, η αποκατάσταση βασικών συνθηκών διαβίωσης και η συλλογή οικονομικών πόρων για τρόφιμα, ενέργεια, υγεία και κοινωνική φροντίδα (Rotbard, 2015).

4. Περιβαλλοντικές καταστροφές λόγω των σύγχρονων πολέμων

Σε αυτήν την ενότητα, διερευνώνται οι κρίσιμες αναλύσεις ορισμένων παραδειγμάτων περιβαλλοντικής καταστροφής, είτε λόγω των σύγχρονων πολέμων και συγκρούσεων είτε λόγω φυσικών καταστροφών (όπως το Chernobyl το 1986, με το ραδιενεργό νέφος να επηρεάζει τη Σκανδιναβία και τη Φινλανδία και να οδηγεί στην εξαθλίωση ολόκληρης της Ουκρανίας, και η πυρηνική εκρηξη στο εργοστάσιο Fukushima Dai-ichi στην Ιαπωνία το 2011, στην οποία αναφέρονται διάφορα γεγονότα, όπως τσουνάμι κ.λπ.). Στόχος είναι να αξιολογηθούν οι επιπτώσεις των γεγονότων, καθώς και πώς θα επηρεάσουν τον απαραίτητο περιβαλλοντικό καθαρισμό και τον επακόλουθο επαναπατρισμό των πληθυσμών στις κατεστραμμένες περιοχές. Είναι απαραίτητο να επικεντρωθούμε επίσης στις επιπτώσεις της ραδιενέργειας και στις πιθανές συνέπειες που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη πριν αρχίσουν ενέργειες ανάκαμψης, που μπορεί να αποδειχθούν μη επαρκείς.

Σε περιπτώσεις όπου απαιτείται η αποκατάσταση αστικών περιοχών με τη χρήση υλικών και υπάρχει ευθύνη για την υγεία και την ασφάλεια των ανθρώπων που πρόκειται να επανεγκατασταθούν, η γνώση των κινδύνων που προκαλούνται από τη ραδιενέργεια είναι ζωτικής σημασίας. Ακολουθούν ορισμένες σκέψεις που θεωρούνται χρήσιμες για να διαμορφωθεί η σχέση μεταξύ των ραδιενεργών επιδράσεων, του περιβάλλοντος, των υλικών και της ανακατασκευής. Τέλος, προσθέτουμε ορισμένες σημαντικές παρατηρήσεις σχετικά με τις κατευθυντήριες γραμμές που παρέχονται από διεθνείς και ανθρωπιστικούς οργανισμούς που επικεντρώνονται σε όλες τις πτυχές της υγείας και της ποιότητας ζωής σε περιβάλλοντα με χαμηλό επίπεδο ποιότητας ζωής. (Clement, 2018).

Για τους σκοπούς αυτής της εργασίας, είναι επίσης σκόπιμο να υπενθυμίσουμε τις κατευθυντήριες γραμμές και την πολιτική των διαφόρων διεθνών οργανισμών και ΜΚΟ που ασχολούνται με περιβαλλοντικά ζητήματα σε μεταπολεμικά πλαίσια. Αρχικά, πρέπει να αναφέρουμε πως η δημιουργία ή η συγχώνευσή τους με άλλους υπάρχοντες οργανισμούς προήλθε ως άμεσο αποτέλεσμα συγκεκριμένων γεγονότων. Γενικά, ο κακός συντονισμός, λόγω των δύσκολων σχέσεων με τις τοπικές αρχές σε

περιοχές που επηρεάζονται από συγκρούσεις, μπορεί να σημειωθεί ως κοινή πτυχή. (Lutsch, 2015).

Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών είναι να δημοσιεύουν κατευθυντήριες γραμμές και προτάσεις, παρά το γεγονός ότι μερικές φορές αυτές οι δράσεις ακυρώνονται εξαιτίας της αδυναμίας παρακολούθησης των εξελίξεων και ελλιπούς επακόλουθης ενημέρωσης. Ένα σημαντικό παράδειγμα σε αυτό το πεδίο αντιπροσωπεύει το έργο του UNEP (Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον). Ιδρύθηκε το 1972 και ενσωματώθηκε στο UNCHS (Κέντρο των Ηνωμένων Εθνών για Ανθρώπινες Εγκαταστάσεις) με σκοπό να αντιμετωπίσει τα μεταπολεμικά προβλήματα στο Κοσσυφοπέδιο, ενώ το 2002 καθόρισε τις πρώτες κατευθυντήριες γραμμές για περιβαλλοντικά ζητήματα μετά τη σύγκρουση στο Αφγανιστάν. [19].

Κατά το συγκεκριμένο έτος, το Μεγάλο Συμβούλιο του Αφγανιστάν, μετά από 30 χρόνια εδαφικής καταστροφής, μετανάστευσης και προβλημάτων υγείας, αποφάσισε να δώσει προτεραιότητα στη διαχείριση της περιβαλλοντικής κρίσης στη νέα κυβέρνηση. Ως αποτέλεσμα, ο κλάδος διαχείρισης μετά από συγκρούσεις και καταστροφές του UNEP κλήθηκε να αξιολογήσει την κατάσταση και να εκπονήσει μια έκθεση με τα ευρήματά του, σε συμφωνία με τη Μεταβατική Κυβέρνηση του Αφγανιστάν. Παρ' όλα αυτά, η ρύπανση που προκαλείται από τα απαρχαιωμένα λύματα και το υδραγωγείο έχει εμφανώς επιδεινωθεί μέχρι σήμερα, και οι δραστηριότητες αποναρκοθέτησης εξακολουθούν να διεξάγονται τόσο στο Αφγανιστάν όσο και στο Κοσσυφοπέδιο. (Devos, 2016).

Από το 1999, το UNEP/UNCHS έχει καθιερωθεί ως το πρώτο αληθινό "όργανο περιβαλλοντικής αξιολόγησης μετά τη σύγκρουση" παγκοσμίως. Ένας άλλος οργανισμός που αξίζει να αναφερθεί είναι η UNSCEAR (United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation). Ιδρύθηκε το 1955 μετά τα γεγονότα στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι. Το UNSCEAR εξετάζει τις εκρήξεις ραδιενέργειας λόγω μη πολεμικών γεγονότων, όπως το Τσερνόμπιλ το 1986, συλλέγει δεδομένα από κυβερνήσεις και διάφορους οργανισμούς και εκδίδει εκθέσεις και συστάσεις για την υγεία και την ανασυγκρότηση. Υπάρχουν πολλοί άλλοι οργανωμένοι φορείς που μερικές φορές υφίστανται έλλειψη υποστήριξης από στρατιωτικές πηγές και σε καμία περίπτωση δεν μπορούν (και δεν πρέπει) να παρακάμψουν τις τοπικές κυβερνήσεις,

που ήδη έχουν να αντιμετωπίσουν σωρεία προβλημάτων από πολλά μεταπολεμικά ζητήματα, όπως οι βαριές οικονομικές κρίσεις που εμποδίζουν οποιοδήποτε πρόγραμμα αποκατάστασης των κανονικών συνθηκών διαβίωσης (Clement, 2018).

Προτού ολοκληρωθεί μια μεθοδολογική προσέγγιση για την οριστική αποκατάσταση του οικοσυστήματος και όλων των σχετικών δραστηριοτήτων (όπως οι ανθρωπογόνες, μεταποιητικές, και κατασκευαστικές), παρουσιάζονται ορισμένες συστάσεις σχετικά με τα εργαλεία που θεωρούνται χρήσιμα στις φάσεις έκτακτης στέγασης πριν από την τελική ανακατασκευή.

5. Η περίπτωση του Κουβέιτ

Το Κουβέιτ, γνωστό επισήμως ως Κράτος του Κουβέιτ, αναδεικνύεται ως μία χώρα που βρίσκεται στη Δυτική Ασία. Βρίσκεται στο βόρειο άκρο της Ανατολικής Αραβίας στην άκρη του Περσικού Κόλπου, που συνορεύει με το Ιράκ στα βόρεια και τη Σαουδική Αραβία στα νότια. Το Κουβέιτ μοιράζεται επίσης θαλάσσια σύνορα με το Ιράν. Το Κουβέιτ έχει μήκος ακτών περίπου 500 km (311 mi). Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της χώρας κατοικεί στον αστικό οικισμό της πρωτεύουσας Πόλη του Κουβέιτ. Από το 2022, το Κουβέιτ έχει πληθυσμό 4,67 εκατομμυρίων ανθρώπων, εκ των οποίων τα 1,45 εκατομμύρια είναι πολίτες του Κουβέιτ, ενώ τα υπόλοιπα 2,8 εκατομμύρια είναι ξένοι υπήκοοι από περισσότερες από 100 χώρες (Devos, 2016).

Ιστορικά, το μεγαλύτερο μέρος του σημερινού Κουβέιτ ήταν μέρος της αρχαίας Μεσοποταμίας (Kultermann, 1999). Το Pre-Oil Kuwait ήταν στρατηγικό εμπορικό λιμάνι μεταξύ της Μεσοποταμίας, της Περσίας και της Ινδίας. Αποθέματα πετρελαίου ανακαλύφθηκαν σε εμπορικές ποσότητες το 1938. Το 1946 εξήχθη για πρώτη φορά αργό πετρέλαιο. Από το 1946 έως το 1982, η χώρα παρουσίασε σημαντική ανάπτυξη και εκσυγχρονισμό, εξαρτώμενη κατά κύριο λόγο από τα εσοδεία που προέκυπταν από την πετρελαϊκή της παραγωγή. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, το Κουβέιτ αντιμετώπισε περίοδο γεωπολιτικής αβεβαιότητας και οικονομικής κρίσης, ιδίως μετά τη χρηματιστηριακή κατάρρευση. Το 1990, μετά από διαφωνίες για την παραγωγή πετρελαίου με το γειτονικό Ιράκ, δέχθηκε εισβολή και αργότερα προσαρτήθηκε στο Ιράκ υπό τον Σαντάμ Χουσεΐν. Η ιρακινή κατοχή του Κουβέιτ έληξε στις 26 Φεβρουαρίου 1991, μετά από στρατιωτική επέμβαση ενός στρατιωτικού συνασπισμού με επικεφαλής τις Ηνωμένες Πολιτείες και διάφορες άλλες χώρες (Kultermann, 1999).

Το Κουβέιτ είναι εμιράτο. Ο εμίρης είναι ο αρχηγός του κράτους και η Αλ Σαμπάχ είναι η κυρίαρχη οικογένεια που κυριαρχεί στο πολιτικό σύστημα της χώρας. Η επίσημη κρατική θρησκεία του Κουβέιτ είναι το Ισλάμ. Πρόκειται για αναπτυσσόμενη χώρα με οικονομία υψηλού εισοδήματος, που υποστηρίζεται από τα έκτα μεγαλύτερα αποθέματα πετρελαίου στον κόσμο. Το δηνάριο Κουβέιτ είναι το νόμισμα με την υψηλότερη αξία στον κόσμο. Το Κουβέιτ είναι η πέμπτη πλουσιότερη χώρα στον κόσμο από το κατά κεφαλήν ακαθάριστο εθνικό εισόδημα. Το 2009, το Κουβέιτ είχε τον υψηλότερο Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης στον αραβικό κόσμο και έχει τον

μεγαλύτερο αριθμό απάτριδων σε ολόκληρη την περιοχή. Είναι ιδρυτικό μέλος του ΣΣΚ και είναι επίσης μέλος του ΟΗΕ, του ΑΛ, του ΟΠΕΚ και του ΟΙC. Το Κουβέιτ όρισε τον γιο του εμίρη νέο πρωθυπουργό της χώρας στις 24 Ιουλίου 2022 για να αντικαταστήσει τον υπηρεσιακό πρωθυπουργό Σεΐχη Σαμπάχ αλ-Χαλίμτ, ο οποίος αντιμετώπισε ένα μαχητικό κοινοβούλιο ως επικεφαλής του υπουργικού συμβουλίου σε μια διαμάχη που εμποδίζει τη δημοσιονομική μεταρρύθμιση (Devos, 2016).

Ο Castells³⁹ (2004) υποστηρίζει ότι η κατασκευή των ταυτοτήτων είναι θεμελιώδης για τη δυναμική των κοινωνιών και ότι η πολιτιστική ταυτότητα είναι η διαδικασία με την οποία οι κοινωνικοί φορείς χτίζουν το δικό τους νόημα σύμφωνα με πολιτιστικές ιδιότητες. Η ψυχολογική επίδραση του πολέμου στους ανθρώπους αλλάζει τις έννοιες που συνδέουν με την αρχιτεκτονική και τα κτίρια. Ο Al Sayyad⁴⁰ (2001) υποστηρίζει ότι πολλά έθνη αποκαθιστούν τη διατήρηση της κληρονομιάς, την εφεύρεση της παράδοσης και την επανεγγραφή της ιστορίας ως μορφές αυτοπροσδιορισμού. Πράγματι, τα γεγονότα της τελευταίας δεκαετίας έχουν δημιουργήσει μια δραματικά αλλοιωμένη παγκόσμια τάξη πραγμάτων που απαιτεί μια νέα κατανόηση του ρόλου της παράδοσης και της κληρονομιάς στη δημιουργία του κοινωνικού χώρου και στη διαμόρφωση της μορφής της πόλης. Η «επιστροφή στις ρίζες» είναι μια κοινή αντίδραση των ανθρώπων για να ξεπεράσουν τις ψυχολογικές επιπτώσεις των πολέμων. Αυτό ήταν εμφανές στην αναζήτηση της χαμένης ταυτότητας στην αρχιτεκτονική του Κουβέιτ μετά την εισβολή του από το Ιράκ, όπως θα επεξηγηθεί σε αυτό το έγγραφο. Στην συνέχεια του κεφαλαίου θα μελετηθούν κτίρια σύμβολα του Κουβέιτ, θα αναλυθεί ο ξεριζωμός που προέκυψε ως απότοκος του πολέμου με το Ιράκ και θα αναφερθούν οι επιπτώσεις στην οικονομία και στην αρχιτεκτονική του Κουβέιτ.

5.1. Η εμπειρία του πολέμου στο Κουβέιτ

Πλέον αποτελεί κομμάτι της ιστορίας ότι τα εδάφη που καταλήφθηκαν από το Ιράκ και το Κουβέιτ και στη συνέχεια ερημώθηκαν από συγκρούσεις γέννησαν έναν

³⁹Καθηγητής Κοινωνιολογίας και Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια, Μπέρκλεϊ

⁴⁰Αρχιτέκτονας, πολεοδόμος και αστικός ιστορικός

νέο πολιτισμό όταν κατοικήθηκαν εκ νέου. (Harry G. Summers, Jr.) Ο αντίκτυπος του πολέμου στο Κουβέιτ ξεκίνησε με την ανακάλυψη πετρελαίου κατά τη δεκαετία του 1930 από τους Βρετανούς και την απόκρυψή του μέχρι το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου προκειμένου να αποσπάσει την προσοχή της ναζιστικής Γερμανίας μακριά από η περιοχή. Το Κουβέιτ περιέχει περίπου 100 δισεκατομμύρια βαρέλια αποδεδειγμένων αποθεμάτων πετρελαίου, ή περίπου το 8% των συνολικών αποθεμάτων πετρελαίου στον κόσμο. Το σκληρό κλίμα της περιορίζει την αγροτική ανάπτυξη και κατά συνέπεια, την διαβίωση των ψαριών. Ως εκ τούτου η περιοχή εξαρτάται σχεδόν εξ ολοκλήρου από τις εισαγωγές τροφίμων. Οι πολιτικές συνθήκες στην περιοχή ήταν πάντα μια σημαντική ανησυχία λόγω των επιπτώσεών τους στις τιμές του πετρελαίου και την προσφορά του στην παγκόσμια αγορά (Lutsch, 2015).

Εικόνα1. Χάρτης του Κουβέιτ και των γειτονικών του χωρών (Πηγή: Y. Mahgoub).

Το Κουβέιτ επηρεάστηκε από πολιτικές συγκρούσεις στην περιοχή που συνεχίστηκαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν η Ισλαμική επανάσταση στο Ιράν πέτυχε να αναλάβει την εξουσία. Συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια του δευτέρου Πρώτου Πολέμου του Κόλπου μεταξύ του Ιράν και του Ιράκ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 που απείλησε την ασφάλεια ολόκληρης της περιοχής του Κόλπου (Εικόνα 1). Το Κουβέιτ υποστήριξε οικονομικά την ιρακινή πλευρά κατά τη διάρκεια του πολέμου, ωστόσο, μια σύγκρουση σχετικά με την επάρκεια της οικονομικής

υποστήριξης του Κουβέιτ στο Ιράκ κατά τη διάρκεια του πολέμου είχε ως αποτέλεσμα την εισβολή του από το Ιράκ στις 2 Αυγούστου 1990.

Σύμφωνα με τον Vale⁴¹, «το Κουβέιτ αγωνίστηκε να παραμείνει επίσημα ουδέτερο στον πόλεμο Ιράν-Ιράκ κατά τη διάρκεια του 1980. Μολονότι έδινε περίπου 1 δισεκατομμύριο δολάρια ετησίως σε οικονομική βοήθεια στους ιρακινούς γείτονές της, αυτή η βοήθεια δεν μείωσε τις πολυετείς συνοριακές διαφορές και άλλες εντάσεις με το Ιράκ, όπως κατέστησε σύντομα σαφές η ιρακινή εισβολή στο Κουβέιτ»(Vale,1992). Η ιρακινή εισβολή και προσάρτηση του Κουβέιτ το 1990 είχε δραματικό αντίκτυπο σε ολόκληρη την περιοχή και ξεκίνησε μια σύγκρουση μεταξύ των ΗΠΑ και άλλων χωρών για την απελευθέρωση του Κουβέιτ.

Ο Δεύτερος Πόλεμος του Κόλπου, που ονομάζεται «Θύελλα της Ερήμου», ήταν ένα σημαντικό γεγονός μετά την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και μια ευκαιρία να αποδειχθεί η ανωτερότητα των ΗΠΑ ως η μόνη υπερδύναμη στον κόσμο μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Μετά τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου, οι ΗΠΑ έγιναν αποφασισμένες να εξαλείψουν το πολιτικό καθεστώς του Σαντάμ Χουσεΐν στο Ιράκ ως κύρια πηγή επιθετικότητας και αστάθειας στον κόσμο. Ο Τρίτος Πόλεμος του Κόλπου και η ανησυχητική κατάσταση στο Ιράκ μετά την εξάλειψη του καθεστώτος του Σαντάμ το 2003 -και πρόσφατα η πυρηνική σύγκρουση του Ιράν- επισκιάζουν την αστική και οικονομική ανάπτυξη στο Κουβέιτ ως πρωταρχικό σημείο εισόδου για τις ΗΠΑ και τις συμμαχικές στρατιωτικές δυνάμεις στο Ιράκ.

5.2. Ο αντίκτυπος του πολέμου στα αναπτυξιακά σχέδια

Η ιστορία του Κουβέιτ είναι μια πλούσια και μεγάλη ιστορία γραμμένη σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Είναι η ιστορία ενός ταπεινού, οργανικού αραβικού χωριού της ερήμου που εξερράγη σε μια αγέρωχη, υπερεκτεταμένη έρημο αραβική μητρόπολη σύμφωνα με ένα γεωμετρικό σχέδιο από χαρτί, βρίσκοντας τον εαυτό της σήμερα (1964) ένα πλήρες κράτος μπλεγμένο στον επιστημονικό σχεδιασμό και τις παγκόσμιες υποθέσεις. Το Κουβέιτ επηρεάστηκε από ραγδαίες οικονομικές εξελίξεις κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα ως αποτέλεσμα των εσόδων που προέκυψαν από

⁴¹Καθηγητής στο Τμήμα Αστικών Σπουδών και Πολεοδομίας, MIT

την παραγωγή και την πώληση πετρελαίου. Αυτή η οικονομική ευημερία επέτρεψε την ανάπτυξη του εκσυγχρονισμού της μέσω του Πρώτου Ρυθμιστικού Σχεδίου το 1952 που αναπτύχθηκε από τη βρετανική εταιρεία Minorrio, Spencely και Macfarlane. Οι κύριοι στόχοι των σχεδιαστών ήταν να απεικονίσουν και να περιγράψουν τις βελτιώσεις που θεωρούσαν απαραίτητες για την ανάπτυξη του Κουβέιτ σύμφωνα με τα υψηλότερα πρότυπα του «σύγχρονου πολεοδομικού σχεδιασμού» (Devos, 2016).

Τα θέματα που οι σύμβουλοι θεώρησαν ως πρωταρχικής σημασίας για τον ανασχεδιασμό της πόλης περιλάμβαναν: (α) τη δημιουργία ενός σύγχρονου οδικού δικτύου που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κυκλοφορίας στο Κουβέιτ, (β) την αποκατάσταση κατάλληλων περιοχών για δημόσια κτίρια, βιομηχανικούς χώρους, εμπορικά κέντρα, σχολεία και άλλες χρήσεις, (γ) την επιλογή περιοχών για νέα συγκροτήματα κατοικιών και άλλες κατασκευές σε περιοχές που έχουν ήδη κατοικηθεί, τόσο εντός όσο και εκτός των ορίων της πόλης, (δ) την ανάπτυξη χώρων όπως πάρκα, αθλητικά πεδία, σχολικά γήπεδα και άλλες πράσινες εκτάσεις, (ε) τη δημιουργία ενός κεντρικού και αισθητικά ευχάριστου κέντρου της πόλης, (στ) τη φύτευση δέντρων και θάμνων κατά μήκος των κύριων οδών και σε άλλα σημεία ενδιαφέροντος στην πόλη, και (ζ) τη βελτίωση των κύριων αρτηριών που συνδέουν το Κουβέιτ με τις γειτονικές πόλεις και τα χωριά. (Minorrio⁴² et al., 1951).

Το Σχέδιο προέβλεπε την κατεδάφιση των παλαιών σπιτιών μέσα στο παλιό τείχος για να δοθεί η θέση σε νέους δρόμους και δημόσια κτίρια. Σύγχρονες κατοικημένες γειτονιές επρόκειτο να χτιστούν έξω από το παλιό τείχος. Το Κουβέιτ χρησιμοποίησε τον πετρελαϊκό του πλούτο για να κατασκευάσει μια σύγχρονη πόλη για να αντικαταστήσει τον παλιό παραδοσιακό οικισμό του. Όπως σημειώνει ο Kultermann, «μόνο λίγα ιστορικά μνημεία έχουν διατηρηθεί στο Κουβέιτ καθώς ο εκσυγχρονισμός συνεχίζει να επιβαρύνει το παλιό αστικό περιβάλλον και τα ιστορικά κτίρια. Μερικά τζαμιά έχουν σωθεί από την κατεδάφιση και πολλά έχουν αντικατασταθεί με νέες κατασκευές, αντανakλώντας τις ραγδαίες αλλαγές στην πρόσφατη ιστορία του κράτους». (Kultermann, 1999).

Ο πόλεμος στη Μέση Ανατολή του 1973 προκάλεσε απότομη αύξηση των τιμών του πετρελαίου και του εισοδήματος για το Κουβέιτ που ξεκίνησε μια δεύτερη φάση ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού. Ενώ το Κουβέιτ δεν επηρεάστηκε άμεσα από

⁴²Βρετανός αρχιτέκτονας και πολεοδόμος

τον πόλεμο, επωφελήθηκε από την αύξηση των τιμών του πετρελαίου που ακολούθησε το εμπάργκο πετρελαίου για να χρηματοδοτήσει τα κατασκευαστικά του σχέδια. Το Κουβέιτ χαρακτηρίστηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 ως το «Κόσμημα του Κόλπου». Ήταν το κύριο σημείο εισόδου του εκσυγχρονισμού σε άλλες χώρες του Κόλπου, όπως το Ντουμπάι, το Μπαχρέιν, το Κατάρ και το Άμπου Ντάμπι. Για παράδειγμα, το πρώτο σχολείο και το πρώτο νοσοκομείο που κατασκευάστηκαν στο Ντουμπάι χρηματοδοτήθηκαν από την κυβέρνηση του Κουβέιτ. Επαγγελματίες εργάτες από την Αίγυπτο και άλλες αραβικές χώρες περνούσαν από το Κουβέιτ πριν πάνε σε άλλες χώρες του Κόλπου. Ήταν ο ηγέτης και το είδωλο για αυτές τις αναδυόμενες κοινωνίες και συμμετείχε στη διαμόρφωση του εκσυγχρονισμού και της ανάπτυξής τους. Το κραχ του χρηματιστηρίου κατά τη δεκαετία του 1980 και η πτώση των τιμών του πετρελαίου επιβράδυναν τη διαδικασία ανάπτυξης (Rotbard, 2015).

Ο δετής Πρώτος Πόλεμος του Κόλπου μεταξύ Ιράν-Ιράκ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 απείλησε την ασφάλεια ολόκληρης της περιοχής του Κόλπου και έστρεψε την προσοχή προς την ασφάλεια και τα οικονομικά βάρη της υποστήριξης του αραβικού γείτονα Ιράκ κατά τη διάρκεια του πολέμου. Όπως το έθεσε ο Vale, «ακόμη και πριν εισβληθεί από το Ιράκ τον Αύγουστο του 1990, το Κουβέιτ ήταν γνωστό στον κόσμο για τρία πράγματα: το πετρέλαιο, τον πλούτο του και την επισφαλή θέση του στον κατεστραμμένο από τον πόλεμο Περσικό/Αραβικό Κόλπο. Ο μεγάλος πλούτος του Κουβέιτ δεν προέκυψε χωρίς συνέπειες.

Στις 2 Αυγούστου 1990, το ιρακινό καθεστώς του Saddam Husain αποφάσισε να εισβάλει στο Κουβέιτ και να το προσαρτήσει στο Ιράκ. Οι βασικές δικαιολογίες του Σαντάμ περιελάμβαναν την κατηγορία ότι το έδαφος του Κουβέιτ ήταν στην πραγματικότητα μια ιρακινή επαρχία και ότι η προσάρτηση ήταν αντίποινα για τον «οικονομικό πόλεμο» που φέρεται να διεξήγαγε το Κουβέιτ μέσω λοξής γεωτρήσεων σε προμήθειες πετρελαίου που βρίσκονταν σε αμφισβητούμενα εδάφη κατά μήκος των συνόρων μεταξύ των δύο χωρών.

Η μοναρχία καθαιρέθηκε μετά την προσάρτηση και ένας νέος κυβερνήτης του Κουβέιτ τοποθετήθηκε από τον Σαντάμ Χουσεΐν. Αυτό το γεγονός ξεκίνησε τη συνεργασία δυνάμεων από διαφορετικές χώρες ως «συμμαχικές» δυνάμεις για την απελευθέρωση του Κουβέιτ το 1991. Με εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, ένας συνασπισμός 34 εθνών υπό την ηγεσία των ΗΠΑ πολέμησε στον

Δεύτερο Πόλεμο του Κόλπου, γνωστό ως Καταιγίδα της Ερήμου, για να αποκαταστήσει την κυβέρνηση του Κουβέιτ. Μετά από 6 εβδομάδες σκληρών μαχών στις αρχές του 1991, το Ιράκ αναγκάστηκε να αποσύρει τα στρατεύματά του από το Κουβέιτ στις 26 Φεβρουαρίου 1991.

Κατά τη διάρκεια της υποχώρησής τους, οι ιρακινές Ένοπλες Δυνάμεις άσκησαν μια πολιτική καμένης γης βάζοντας φωτιά σε πετρελαιοπηγές του Κουβέιτ. Οι πυρκαγιές χρειάστηκαν πάνω από εννέα μήνες για να σβήσουν πλήρως και το κόστος επισκευής της υποδομής πετρελαίου ξεπέρασε τα 5.000.000.000 δολάρια. Εκτός από τις ζημιές που προκλήθηκαν σε πετρελαιοπηγές, οι ζημιές προκλήθηκαν επίσης σε μεγάλη ποικιλία τύπων κτιρίων όπως π.χ. τζαμιά, κυβερνητικά κτίρια, παλάτια, δημόσια κτίρια και αγορές καθώς και αρχιτεκτονικά ορόσημα. Ιδιωτικές περιουσίες, σπίτια, ξενοδοχεία, κτίρια γραφείων, πανεπιστημιακά κτίρια και σχολεία υπέστησαν επίσης βανδαλισμούς και καταστροφές.

Οι γνωστοί Water Towers του Κουβέιτ της Malene Bjoern, το κτίριο της Εθνικής Συνέλευσης του Jorn Utzon, το Sief Palace από τη Reima Pietilae και το Διεθνές Αεροδρόμιο του Kenzo Tange ήταν μεταξύ των κτιρίων που υπέστησαν ζημιές και βανδαλισμούς κατά την εισβολή (Εικόνα 2). Ιστορικά και παραδοσιακά κτίρια στοχοποιήθηκαν και καταστράφηκαν (Εικόνα 3).

Εικόνα 2. Παραδείγματα επιπτώσεων του πολέμου σε ορόσημα του Κουβέιτ, Αριστερά: Παλάτι Σέιφ

Εικόνα 3. Κατεστραμμένα παραδοσιακά κτίρια. Αριστερά: Παλιά αγορά – Δεξιά: Παλιός μιναρές τζαμιού. (Πηγή: Y. Mahgoub)

Ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1990, η εξόριστη κυβέρνηση του Κουβέιτ άρχισε συζητήσεις με την κυβέρνηση των ΗΠΑ σχετικά με τα μεταπολεμικά σχέδια για ανοικοδόμηση. Μια ειδική ομάδα ιδρύθηκε πριν από την απελευθέρωση του Κουβέιτ για να αναπτύξει σχέδια για την ανοικοδόμηση του Κουβέιτ. (Al-Bahar, 1991pp. 14-17) Μέχρι το τέλος του 1990, οι Κουβειτιανοί είχαν αρχίσει να διαμορφώνουν ένα σχέδιο δράσης για έκτακτη ανάγκη υποδομής και αποκατάστασης. Αυτό το σχέδιο προέβλεπε μια διαδικασία ανακατασκευής τριών φάσεων ως εξής: 1) Η Φάση Ανακούφισης Έκτακτης Ανάγκης, 2) Η Φάση Ανάκτησης και 3) Η Φάση Ανασυγκρότησης. Η Φάση Αρωγής Έκτακτης Ανάγκης αναμενόταν να διαρκέσει περίπου τρεις μήνες και συντονίστηκε από τα γραφεία του Κουβέιτ Έκτακτης Ανάγκης και του Προγράμματος Ανάκαμψης (KERP) στην Ουάσιγκτον και στο Κουβέιτ. Αμέσως μετά τον πόλεμο, η KERP ήταν σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για τις εκτιμήσεις των ζημιών που έγιναν στο Κουβέιτ κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου.

Λόγω μεγάλου αριθμού καθυστερήσεων, αυτό συνεχίστηκε και μετά την αρχικά προγραμματισμένη τρίμηνη περίοδο. Κατά τη διάρκεια της φάσης ανάκαμψης, χρησιμοποιήθηκαν αναφορές ζημιών ανά τομέα για να αρχίσουν να επαναφέρουν τις υπηρεσίες του Κουβέιτ σε πλήρη λειτουργία. Οι εκθέσεις εκτίμησης ζημιών χρησιμοποιήθηκαν επίσης για την έναρξη του σχεδιασμού για μακροπρόθεσμη ανοικοδόμηση με βάση διάφορους παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων των προβλεπόμενων δημογραφικών στοιχείων του μεταπολεμικού Κουβέιτ, της επιθυμίας και του βαθμού συμμετοχής της κυβέρνησης σε διάφορους τομείς και της οικονομικής θέσης της κυβέρνησης ως φάσης ανασυγκρότησης αρχίζει. Τέλος, η Φάση

Ανασυγκρότησης διήρκεσε περισσότερο από πέντε χρόνια όταν πραγματοποιήθηκε η ανακαίνιση της υποδομής του Κουβέιτ σύμφωνα με τους εθνικούς στόχους που καθορίστηκαν στις προηγούμενες φάσεις.

5.3. Ο αντίκτυπος του πολέμου στο άτομο

Διεξήχθησαν αρκετές έρευνες για να μελετηθεί ο αντίκτυπος του πολέμου στην προσωπικότητα του Κουβέιτ. Η πρώτη μελέτη διεξήχθη από τον Garbarino⁴³ αμέσως μετά την απελευθέρωση του Κουβέιτ σε δείγματα παιδιών και νέων από το Κουβέιτ. Ο Garbarino ανακάλυψε ότι το 62% των παιδιών εκτέθηκαν σε τραυματικές εμπειρίες που κυμαίνονταν από την παρατήρηση βίαιων γεγονότων μέχρι την απώλεια γονέων. (Garbarino, 1991pp. 1-3). Ο Al-Sarraf⁴⁴ μελέτησε τον αντίκτυπο του πολέμου στη συμπεριφορά των μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Υποστήριξε ότι το σοκ και η βαρβαρότητα της εμπειρίας της εισβολής προκάλεσαν συναισθηματικό σοκ σε άτομα και ομάδες. Εστίασε, επίσης, στον συναισθηματικό αντίκτυπο της εισβολής στους μαθητές γυμνασίου ανάλογα με την ηλικία, το εκπαιδευτικό τους σύστημα και την ύπαρξη κατά τη διάρκεια της εισβολής, εντός ή εκτός Κουβέιτ. Τα αποτελέσματα της μελέτης του έδειξαν ότι η εμπειρία της εισβολής προκάλεσε αρνητικό αντίκτυπο στα συναισθήματα των μαθητών γυμνασίου. Τα πιο σημαντικά είναι: η αίσθηση ότι η περιοχή του Κόλπου γέμισε κινδύνους, δυσπιστία για τους Άραβες, απαισιοδοξία για το μέλλον του Κουβέιτ, φόβος για το άγνωστο και αυξημένο άγχος και θυμό όταν σκεφτόμαστε τον βόρειο γείτονα. (Al-Sarraf, 1994).

Οι Al-Khawaja⁴⁵ και Ramadan⁴⁶ μελέτησαν την αλλαγή των αξιών των φοιτητών πριν και μετά την εισβολή. Χρησιμοποίησαν το τεστ Rokeach Human Value σε δείγμα φοιτητών πανεπιστημίου για να ταξινομήσουν 18 τιμές ανάλογα με τη σημασία τους. Συνέκριναν τα αποτελέσματά τους με μια παρόμοια μελέτη που διεξήχθη το 1988 και ανακάλυψαν ότι 3 τιμές επηρεάστηκαν από την εμπειρία της εισβολής. κρατική ασφάλεια, παγκόσμια ειρήνη και θρησκευτική σωτηρία. Απέδωσαν

⁴³Σχεδιαστής εσωτερικών χώρων στην Ευρώπη

⁴⁴Αρχιτέκτονας σχεδιαστής

⁴⁵Αρχιτέκτονας-μηχανικός

⁴⁶Αρχιτέκτονας-μηχανικός

την αλλαγή των αξιών στον αντίκτυπο της εμπειρίας της εισβολής που άλλαξε πολλές από τις απόψεις, τις συμπεριφορές και τις πεποιθήσεις των πολιτών του Κουβέιτ. (Al-Khawaja, 1994).

Ο Al-Damkhi⁴⁷, αυτόπτης μάρτυρας των επιθέσεων του ιρακινού καθεστώτος έγραψε, «ο πολίτης του Κουβέιτ δεν ήταν ο μόνος στόχος της κυβέρνησης της Βαγδάτης. Η πατρίδα του ήταν η άλλη. Προκειμένου να διαγράψει το Κουβέιτ από τον χάρτη, το καθεστώς Μπααθ αποφάσισε να καταστρέψει και να διαγράψει όλα τα χαρακτηριστικά και τα ορόσημα που χαρακτήριζαν το κράτος του Κουβέιτ. Ήταν μια εκστρατεία εναντίον του Κουβέιτ που κλιμακώθηκε μόλις έγινε σαφές ότι οι Κουβειτιανοί παρέμειναν πιστοί στους ηγέτες τους». (Al-Damkhi, 1992) Παρατήρησε την καταστροφή σημαντικών ορόσημων και τον βανδαλισμό πολλών σημαντικών κτιρίων όπως τα γραφεία της Kuwait Airways Corporation στο κέντρο της πόλης, τους εκθεσιακούς χώρους αυτοκινήτων και το κτίριο του Συγκροτήματος Υπουργείων. Μνημεία ή μνημεία αφιερωμένα σε γεγονότα της κληρονομιάς του Κουβέιτ επισημάνθηκαν για κατεδάφιση. Ένα από τα πρώτα μέτρα που έλαβε το ιρακινό καθεστώς ήταν η αλλαγή των ονομάτων των τοποθεσιών, των περιοχών και των κτιρίων. Η εμπειρία του πολέμου στο Κουβέιτ καταγράφεται σε ένα ειδικό μουσείο που ονομάζεται Bait Al Kuwait Lila'maal Alwataniyaa (Σπίτι για Εθνικά Έργα: Να μην ξεχνάμε Μουσείο Εγκλημάτων του Καθεστώτος Σαντάμ Χουσεΐν) (Εικόνα 4)

Εικόνα 4. Bait Al Kuwait Lila'amaal Alwataniyaa, Κουβέιτ Σπίτι για Εθνικά Έργα: Να μην ξεχνάμε τα εγκλήματα του καθεστώτος του Σαντάμ Χουσεΐν στο Μουσείο(Πηγή: Y. Mahgoub).

⁴⁷Καθηγητής Δημόσιας Αρχής και Εφαρμοσμένης Εκπαίδευσης και Κατάρτισης-Κουβέιτ

Το μουσείο καταλαμβάνει ένα παλιό ανακαινισμένο σπίτι και περιέχει έγγραφα και φωτογραφίες για όλα τα εγκλήματα που έγιναν σε ανθρώπους, περιουσίες και πολιτισμό. Εμφανίζει μοντέλα της εισβολής και της καταστροφής της πόλης χρησιμοποιώντας ηχητικά και οπτικά εφέ. Το μουσείο επισκέπτονται παιδιά σχολικής ηλικίας και τουρίστες για να τους δείξουν τα εγκλήματα του ιρακινού καθεστώτος κατά τη διάρκεια της εισβολής. Η εμπειρία της εισβολής από τη γειτονική αραβική χώρα Ιράκ και η απελευθέρωσή της από τις διεθνείς δυνάμεις, υπό την ηγεσία των ΗΠΑ, είχε δραματικό αντίκτυπο στο Κουβέιτ Πολιτισμός. Όπως περιγράφεται από τον Khattab, «ιδιαίτερα στην περίπτωση του Κουβέιτ, η επαναβεβαίωση της τοπικής ταυτότητας έχει γίνει πρόσφατα θέμα μεγάλης σημασίας ειδικά μετά τις αξιώσεις του Ιράκ στο Κουβέιτ και τον Δεύτερο Πόλεμο του Κόλπου» (Khattab⁴⁸,2001). Αυτό αντικατοπτρίστηκε στην αρχιτεκτονική που παρήχθη στο Κουβέιτ από ντόπιους και Κουβειτιανούς αρχιτέκτονες στις προσπάθειές τους να αναγνωρίσουν την κληρονομιά της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του Κουβέιτ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Η εμπειρία της εισβολής πώλωσε τις απόψεις των Κουβειτιανών σχετικά με την αιτίες και αποτελέσματα. Ενώ μια ομάδα απέδωσε αυτό το τραύμα στις ψευδαισθήσεις του αραβισμού, μια άλλη ομάδα το απέδωσε στις κοσμικές τάσεις μακριά από τις αληθινές ισλαμικές πρακτικές. Η πρώτη πλευρά ενδιαφέρθηκε περισσότερο και υποστήριξε τον εκδυτικισμό, τον αμερικανισμό και την παγκοσμιοποίηση και η δεύτερη πλευρά άρχισε να ενδιαφέρεται περισσότερο για την αναβίωση των ισλαμικών παραδόσεων και εθίμων.

Αυτό αντικατοπτρίστηκε στην αρχιτεκτονική που παρήχθη κατά τη διάρκεια αυτής της εποχής, ειδικά σε ιδιωτικές βίλες και δημόσια κτίρια που χρησιμοποιούν χαρακτηριστικά ισλαμικής αρχιτεκτονικής, όπως π.χ. καμάρες, μοτίβα και σχέδια. Άλλοι επέλεξαν να χρησιμοποιήσουν δυτικά στυλ στο σχεδιασμό των σπιτιών τους. Όπως περιγράφεται από τον Αιγύπτιο φιλόσοφο Zaki Nagib Mahmoud⁴⁹, οι πολίτες είτε αποστραγγίστηκαν από τις αρχές των αραβικών πολιτιστικών αρχών, μιμούμενοι διαφορετικά στοιχεία από διαφορετικούς πολιτισμούς, είτε συσσωρεύτηκαν με πολιτιστικά στοιχεία της κοινωνίας για να απομακρυνθούν από τις επιρροές του σύγχρονου πολιτισμού. Και οι δύο περιπτώσεις παρουσιάζουν αποξενωμένα άτομα που

⁴⁸ Αρχιτέκτων στο Ντουμπάι

⁴⁹ Αιγύπτιος Φιλόσοφος

δεν μπορούν να ενσωματωθούν και να αλληλεπιδράσουν με την κοινωνία. (Mahmoud, 1978)⁵⁰.

5.4 Αρχιτεκτονική στο Κουβέιτ μετά τον πόλεμο

Η Huda Al-Bahar δήλωσε ότι η σύγκρουση στον Κόλπο είχε καταστροφικές επιπτώσεις στην οικονομία του Κουβέιτ, το περιβάλλον, τις υποδομές υπηρεσιών, τις βιομηχανίες και τα πνευματικά, πολιτιστικά και ακαδημαϊκά ιδρύματα. Το κόστος της ανοικοδόμησης και της αποκατάστασης των ζημιών στο Κουβέιτ κατά τη διάρκεια της κατοχής έχει υπολογιστεί μεταξύ 25-30 δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ. «Δεν αναμένεται να τεθούν σε λειτουργία νέα έργα μελέτης κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, καθώς η έμφαση θα δοθεί κυρίως στην αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν σε υπάρχοντα κτίρια. Αν και οι αρχιτέκτονες θα μπορούσαν να συμμετάσχουν σε κάποια δυναμική στις προσπάθειες ανοικοδόμησης, η μεταπολεμική αγορά κατασκευών του Κουβέιτ θα απαιτήσει κυρίως τις επαγγελματικές υπηρεσίες δομικών επιθεωρητών, πολιτικών μηχανικών, διαχειριστών κατασκευών και εσωτερικών χώρων σε αντίθεση με αρχιτεκτονικούς σχεδιαστές». (Al Bahar, 1991).

Ο αντίκτυπος των πολέμων στην αρχιτεκτονική και το αστικό περιβάλλον είναι εμφανής στην περίπτωση του Κουβέιτ. Μετά την απελευθέρωση του Κουβέιτ από τις συμμαχικές δυνάμεις υπό την ηγεσία των ΗΠΑ στις 26 Φεβρουαρίου 1991, τα σχέδια για ανάκτηση και ανοικοδόμηση εκτελέστηκαν. Τα σχέδια περιελάμβαναν πυρόσβεση πετρελαιοπηγών, εκκαθάριση ναρκών και χωματερών εκρηκτικών καθώς και επισκευή δημόσιων κτιρίων και υποδομών. Αυτή η προσπάθεια δημιούργησε ένα σταμάτημα στον τομέα του νέου αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Οι απαιτήσεις ανοικοδόμησης μετά την εισβολή οδήγησαν σε υποβαθμισμένη αρχιτεκτονική υπηρεσία και έλλειψη εκτίμησης της σημασίας της πειθαρχίας του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ένα περιβάλλον χωρίς αρχιτεκτονική και τεχνογνωσία υψηλής ποιότητας. Επίσης, ακρωτηρίασε την εφαρμογή του Δεύτερου Ρυθμιστικού Σχεδίου και καθυστέρησε την ανάπτυξη ενός νέου γενικού σχεδίου για περισσότερο από μια δεκαετία.

⁵⁰ Αιγύπτιος Φιλόσοφος

Η συνέχιση των εχθροπραξιών του ιρακινού καθεστώτος κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 δεν επέτρεψε την ύπαρξη ενός επιπέδου ασφάλειας που απαιτείται για την ταχεία ανάπτυξη. Η εξάλειψη του καθεστώτος του Σαντάμ το 2003 δημιούργησε μια πιο ασφαλή αισιόδοξη ατμόσφαιρα για την ανάπτυξη και την κατασκευή. Το 2002 ο δήμος του Κουβέιτ ανέθεσε στον Κουβειτιανό σύμβουλο ΚΕΓ (Kuwait Engineering Group) σε συνεργασία με την CBP (Colin Buchanan and Partners) να επανεξετάσει και να ενημερώσει όλα τα δεδομένα και τις πληροφορίες για να ενσωματώσει νέα σχέδια και έργα και να αναπτύξει ένα νέο Master Plan μέχρι το έτος 2030. Μεγα-έργα σχεδιάζονται επί του παρόντος ή σχεδιάζονται στο Κουβέιτ, ωστόσο δεν υλοποιούνται λόγω των μακρών γραφειοκρατικών διαδικασιών που απαιτούνται για την υλοποίησή τους. Άτομα και επικριτές εκφράζουν τις απόψεις τους σε συνέδρια και μέσα ενημέρωσης σχετικά με τη μη ικανοποιητική κατάσταση της θέσης του Κουβέιτ στην περιοχή. Ένα πρόσφατο συνέδριο MEED συζήτησε «τι πρέπει να γίνει για να ξεκλειδωθεί το τεράστιο δυναμικό της χώρας και να εξορθολογιστεί η διαδικασία εγκρίσεων έργων». (MEED, 2008).. Το Κουβέιτ ζει ανάμεσα σε δύο αιχμηρά άκρα. Το ένα άκρο είναι αυτό που συμβαίνει στο Ιράκ και η πλήρης καταστροφή του ανθρώπινου και υλικού πολιτισμού του, και το άλλο άκρο της γρήγορης ανάπτυξης των γειτονικών χωρών του Κόλπου, Σαουδική Αραβία, Μπαχρέιν, Κατάρ, Άμπου Ντάμπι και Ντουμπάι.

Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του εβδομήντα και του ογδόντα, το Κουβέιτ ήταν η ηγετική χώρα των αραβικών κρατών του Κόλπου στην ανάπτυξη, εκπαίδευση, υγεία, οικονομία και κατασκευές. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, το Κουβέιτ ανέρρωσε από τον αντίκτυπο της εισβολής και το τραύμα της απελευθέρωσης. Οι κάτοικοι του Κουβέιτ αισθάνονται την απώλεια του ηγετικού ρόλου του Κουβέιτ στην περιοχή λόγω της άνοδος άλλων περιφερειακών οικονομικών και χρηματοπιστωτικών κέντρων. Ο συντριπτικός αντίκτυπος της εμπειρίας εισβολής από το Ιράκ δημιούργησε έναν έντονο δυισμό στην Κουβειτιανή πολιτιστική ταυτότητα. Τα συνθήματα «αραβοποίησης» που προώθησε ο Νάσερ της Αιγύπτου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του εξήντα έγιναν πολύ αμφισβητήσιμα μετά την εισβολή των γειτονικών «Άραβων αδελφών» από το Ιράκ.

Από την άλλη πλευρά, η εκτίμηση της αποφασιστικότητας και της επιμονής των δυτικών χωρών με επικεφαλής τις ΗΠΑ, την Αγγλία και τις συμμαχικές δυνάμεις για την απελευθέρωση του Κουβέιτ δημιούργησε μια εμπιστοσύνη στη δυτική

κουλτούρα και αξίες. Αυτή η συνθήκη οδήγησε σε μια ακραία πόλωση στην παραγωγή αρχιτεκτονικής στο Κουβέιτ. Αφενός αντανάκλουσε την ανάγκη κατασκευής νέων σύγχρονων κτιρίων που συνδέουν το Κουβέιτ με τον παγκόσμιο κόσμο και αφετέρου κτίρια που αντανάκλουν την ιστορία του Κουβέιτ και ανήκουν σε ένα συγκεκριμένο μέρος. Ένα άλλο σημαντικό αποτέλεσμα ήταν το ενδιαφέρον του Κουβέιτ να αναζητήσει τις ρίζες του πολιτικές και πολιτιστικές καταβολές. Αυτό φάνηκε σε πολλές έρευνες και δημοσιεύσεις που διερευνούσαν τα γραπτά για το Κουβέιτ στα παλαιότερα δυνατά γραπτά ταξιδιωτών και ανατολίτων και την αναζήτηση ταυτότητας στα «λίγα» εναπομείναντα παραδοσιακά κτίρια. Το Πρώτο Ρυθμιστικό Σχέδιο του Κουβέιτ απαιτούσε την καταστροφή όλων των «παλιών» κτιρίων για να ανοίξει ο δρόμος για την κατασκευή σύγχρονου οδικού συστήματος και δημόσιων κτιρίων.

Οι Κουβειτιανοί ανακάλυψαν - καθυστερημένα - ότι η κατεδάφιση παραδοσιακών κτιρίων ήταν μεγάλη απώλεια για την πολιτιστική τους συνέχεια. Άρχισαν αρκετές προσπάθειες για να διατηρήσουν τα εναπομείναντα παλιά τζαμιά, τα Diwanis (ξενώνες) και τα παλιά σπίτια. Μεγάλες κενές θέσεις στο κέντρο της πόλης θυμίζουν την καταστροφή παλαιών σπιτιών, δρόμων και χώρων συγκέντρωσης (Εικόνα 5).

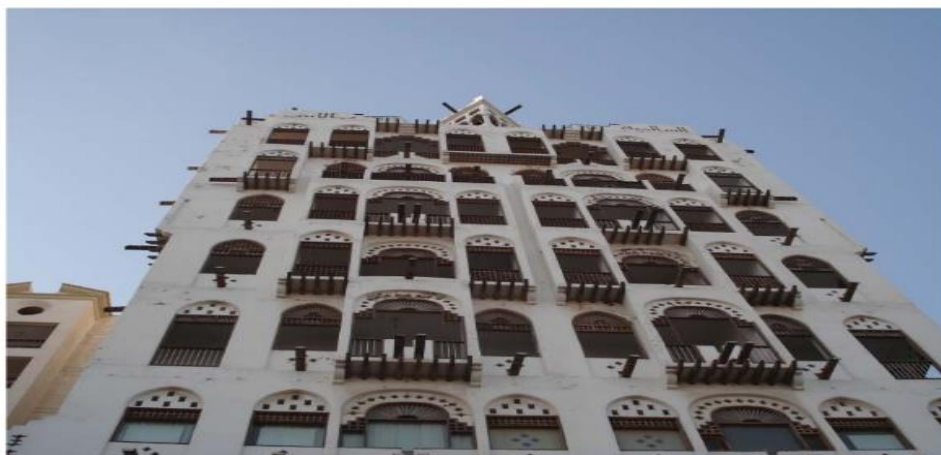

Εικόνα 5. Ανακαινισμένα παραδοσιακά κτίρια. Αριστερά: Al-Sadu House – Δεξιά: Diwan Al-Bahar (Πηγή: Y. Mahgoub).

Οι αρχιτέκτονες άρχισαν να αναζητούν τη χαμένη ταυτότητα στην αρχιτεκτονική του Κουβέιτ που κατασκευάστηκε τη δεκαετία του εβδομήντα. Υπήρξε ενδιαφέρον για την ανάπτυξη μιας αυθεντικής αρχιτεκτονικής του Κουβέιτ που προέρχεται από την αρχιτεκτονική που βρέθηκε στο Κουβέιτ πριν από την ανακάλυψη του πετρελαίου. Σύμφωνα με τον Al-Duaij, «αναδύθηκε νέο αρχιτεκτονικό στυλ που

θεωρείται συνέχεια της μεταμοντέρνας αρχιτεκτονικής που χρησιμοποιείται ευρέως στις μέρες μας, δίνοντας έμφαση στις αρχές του τοπικισμού, της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και της τοπικής ταυτότητας»(Al-Duaig, 2004)⁵¹.

Ο Κουβειτιανός αρχιτέκτονας Saleh Al Mutawa είναι ένα παράδειγμα αρχιτεκτόνων που σχεδιάζουν κτίρια χρησιμοποιώντας στοιχεία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του Κουβέιτ με πολύ άμεσο τρόπο. Όπως περιγράφεται από τον Goodwin, «όταν ο Saleh άρχισε να χτίζει ήταν εντελώς μόνος, σαν ένα παιδί που επινοεί να πετάξει τον χαρταετό του ενάντια στον άνεμο. Μετά από δώδεκα χρόνια, και με σαράντα κτίρια στο ενεργητικό του, οι άνεμοι στράφηκαν». (Goodwin, 1997). Σήμερα, το έργο του Saleh Al Mutawa ⁵²δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο στο αστικό τοπίο του Κουβέιτ (Εικόνα 6). Επιχειρεί να τοπικοποιήσει την αρχιτεκτονική του πρακτική ερμηνεύοντας εκ νέου ορισμένα τοπικά αρχιτεκτονικά στοιχεία σε μια σύγχρονη γλώσσα τρισδιάστατων μορφών. (Al-Mutawa, 1994)

Εικόνα 6. Παραδείγματα της δουλειάς του Saleh Al Mutawa – Salmiya Palace Hotel. (Πηγή: Y. Mahgoub).

Αρχιτέκτονες, όπως ο Muhammad Al Khedr και ο Farid Abdal⁵³ χρησιμοποιούν την παραδοσιακή αρχιτεκτονική του Κουβέιτ ως πηγή έμπνευσης για τα σχέδιά τους. Επικεντρώνονται στους κλιματικούς και κοινωνικούς παράγοντες που διαμόρφωσαν και συνεχίζουν να διαμορφώνουν την αρχιτεκτονική στο Κουβέιτ. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν αρχιτέκτονες που πιστεύουν ότι η αληθινή αρχιτεκτονική του

⁵¹Κουβειτιανός επιχειρηματίας και συγγραφέας

⁵²Διευθυντής Τεχνολογίας Πληροφοριών – Σαουδική Αραβία

⁵³Καλλιτέχνης, αρχιτέκτονας και περιβαλλοντολόγος

Κουβέιτ πρέπει να είναι μια αντανάκλαση των σύγχρονων αρχιτεκτονικών στυλ, υλικών και συστημάτων κατασκευής (Εικόνα 7). Αν και ο Saba George Shiber⁵⁴, προειδοποίησε για την απώλεια της ταυτότητας ότι θα επιταχυνόταν ένας πολύ γρήγορος σύγχρονος μετασχηματισμός (Kultermann, 1999), πολλοί Κουβέιτοι αρχιτέκτονες αναφέρουν την απουσία ταυτότητας στην αρχιτεκτονική και την ανάγκη να αναπτυχθεί μια ταυτότητα Κουβέιτ στο δομημένο περιβάλλον.. Ένα ντοκιμαντέρ που παράγεται από την τηλεόραση του Κουβέιτ με τίτλο «Αρχιτεκτονική του Κουβέιτ: Μια χαμένη ταυτότητα» απεικονίζει την ανάπτυξη της αρχιτεκτονικής στο Κουβέιτ και επισημαίνει τη σημασία της ανάπτυξης μιας ταυτότητας του Κουβέιτ στην αρχιτεκτονική.

Εικόνα 7. Παραδείγματα έργων που αντανakλούν αντίθετες αρχιτεκτονικές ταυτότητες. Αριστερά: Mies Al-Ghanem Restaurant – Δεξιά: Hard Rock Café (Πηγή: Y. Mahgoub)

5.5 Βασικά στοιχεία σχετικά με τη συνεργασία μεταξύ της UNESCO και του Ιράκ στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό

Το 2017, η UNESCO διοργάνωσε το Διεθνές Συντονιστικό Συνέδριο για τη Διαφύλαξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στις Απελευθερωμένες Περιοχές του Ιράκ, το οποίο οδήγησε στην υιοθέτηση ενός σχεδίου δράσης για τη διαφύλαξη των αρχαιολογικών χώρων, των ιστορικών πόλεων, των μουσείων και της θρησκευτικής κληρονομιάς της χώρας. Το Ιράκ έχει πέντε τοποθεσίες στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO.

⁵⁴Αρχιτέκτονας από την Ιερουσαλήμ

Η UNESCO έχει πρωτοστατήσει στη διεθνή ευαισθητοποίηση για την ενίσχυση της κοινής δράσης του ΟΗΕ για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτό οδήγησε στην ομόφωνη έγκριση του ψηφίσματος 2347 στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ τον Μάρτιο του 2017. Είναι το πρώτο ψήφισμα που λαμβάνει υπόψη την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιοχές που πλήττονται από ένοπλες συγκρούσεις χωρίς γεωγραφικούς περιορισμούς.

Η UNESCO εργάζεται για να σταματήσει την παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών μέσω:

- Παρακολούθησης των ψηφισμάτων 1483 (2003) του Συμβουλίου Ασφαλείας
- Συντονισμού με την Interpol και το UNODC για την εφαρμογή του ψηφίσματος 2199 (2015) που απαγορεύει κάθε εμπόριο ιρακινών πολιτιστικών αγαθών που διατέθηκαν στην αγορά μετά το 2003
- Εκπαίδευσης της συνοριακής αστυνομίας και ευαισθητοποίηση πολιτιστικών ιδρυμάτων και διεθνών δημοπρασιών.

Η UNESCO έχει, επίσης, βοηθήσει σχεδόν 10.000 εκτοπισμένα παιδιά δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης να επωφεληθούν από εκπαιδευτική υποστήριξη ως μέρος της στρατηγικής της για την προώθηση της πρόσβασης σε ποιοτική εκπαίδευση και την ανάπτυξη ικανοτήτων. Οι ανάγκες είναι τεράστιες και απαιτούν αύξηση της διεθνούς βοήθειας: Στα τέλη του 2019, 11 εκατομμύρια Ιρακινοί χρειάζονταν ανθρωπιστική βοήθεια, 3 εκατομμύρια άνθρωποι είχαν εκτοπιστεί στη χώρα και κάθε εβδομάδα 70.000 Ιρακινοί επέστρεφαν στα εδάφη από τα οποία έπρεπε να φύγουν κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Το 2015, η UNESCO ξεκίνησε την εκστρατεία #Unite4Heritage στη Βαγδάτη καλώντας το κοινό να ξεσηκωθεί ενάντια στον εξτρεμισμό και τη ριζοσπαστικοποίηση γιορτάζοντας τους πολιτιστικούς χώρους, τα αρχιτεκτονικά μνημεία και τις παραδόσεις.

6. Συμπεράσματα

Αυτή η εργασία στοχεύει να αυξήσει το ενδιαφέρον για ένα από τα τρέχοντα μεγάλα προβλήματα της ανθρωπότητας και να εμπνεύσει μελλοντική έρευνα σε περιοχές, που χαρακτηρίζονται από περιβαλλοντική υποβάθμιση και καταστροφές, που προκαλούνται από τον πόλεμο. Το παράδειγμα του πολέμου στο Κοσσυφοπέδιο, που αναφέρθηκε προηγουμένως, υπογραμμίζει το γεγονός ότι, ακόμα και μετά από δύο δεκαετίες από το τέλος του πολέμου, οι δράσεις για την αφαίρεση ναρκοπεδίων και την αποκατάσταση ενός βιώσιμου περιβάλλοντος δεν έχουν ολοκληρωθεί πλήρως. Αυτό αποδεικνύει τον αντίκτυπο των σύγχρονων όπλων στο περιβάλλον και στα υλικά κατασκευής, είτε αυτά είναι φυσικά είτε τεχνητά. Οι διεθνείς οργανισμοί διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στον καθορισμό στρατηγικών για την αποκατάσταση των περιοχών πολέμου και για την κατασκευή καταφυγίων έκτακτης ανάγκης για τους πρόσφυγες, προκειμένου να διευκολυνθεί η οριστική ανασυγκρότηση των περιοχών. Ένα σαφές συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η πραγματική λύση είναι η πλήρης αποφυγή των πολέμων και των καταστροφικών επιπτώσεών τους, ανεξαρτήτως των οικονομικών, πολιτικών, θρησκευτικών, εθνοτικών, και άλλων δυναμικών που οδηγούν σε συγκρούσεις και πολέμους.

Ο πόλεμος έχει σημαντικό αντίκτυπο στον άνθρωπο, στην κοινωνία, στο περιβάλλον και την αρχιτεκτονική. Ο άνθρωπος εκριζώνεται, χάνει την βάση του, η κοινωνία βρίσκεται σε μια αναταραχή και αναστάτωση, το περιβάλλον καταστρέφεται, η αρχιτεκτονική πληγώνεται.

Κατά τη διάρκεια ενός πολέμου πολλά κτίρια, σύμβολα πολιτισμού, μπορεί να υποστούν ζημιές ή να καταστραφούν πλήρως. Παράλληλα κατασκευάζονται κτίρια, αρχιτεκτονικές λύσεις ώστε να αντιμετωπιστούν καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης,. Οι αντιλήψεις για την αισθητική και τη χρηστικότητα των κτιρίων μπορεί να αλλάξουν κατά τη διάρκεια ή μετά από έναν πόλεμο. Σε μερικές περιπτώσεις, μετά τον πόλεμο, απαιτείται ανακαίνιση κτιρίων και ανοικοδόμηση, επηρεάζοντας τον τρόπο που σχεδιάζονται και κατασκευάζονται τα κτίρια.

Η παρούσα εργασία συζητά τον αντίκτυπο του πολέμου στην αρχιτεκτονική και ειδικότερα στην περίπτωση στο Κουβέιτ. Απεικονίζει τον αντίκτυπο του πολέμου στις

φυσικές καθώς και στις συμβολικές πτυχές της αρχιτεκτονικής. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, η αρχιτεκτονική στο Κουβέιτ έγινε στόχος καταστροφής ως εκπρόσωπος μιας αντίθετης ιδεολογίας και κουλτούρας. Η επίθεση στην αρχιτεκτονική ήταν μια επίθεση στον πολιτισμό και στους τρόπους ζωής. Μετά τον πόλεμο, η ανοικοδόμηση της αρχιτεκτονικής ήταν ένας απώτερος στόχος για την αποκατάσταση της εδαφικότητας και της νομιμότητας. Έχει ξεκινήσει μια αναζήτηση «μιας χαμένης ταυτότητας» που εξαφανίστηκε ως αποτέλεσμα της ραγδαίας αστικοποίησης και ανάπτυξης.

Οι εκφράσεις ταυτότητας στην αρχιτεκτονική από διαφορετικές ομάδες αρχιτεκτόνων αντανakλούν διαφορετικούς τρόπους σκέψης των ομάδων στην κοινωνία. Λόγω της θέσης του στο σταυροδρόμι των συγκρούσεων στη Μέση Ανατολή – και στον κόσμο – το Κουβέιτ θα συνεχίσει να επηρεάζεται από περιφερειακές και παγκόσμιες συγκρούσεις. Όταν καταστρέφεται η ανθρώπινη ατομική ταυτότητα, καταστρέφεται και η συλλογική που προέρχεται από τα κτίρια. Το θετικό είναι, όμως, πως λόγω της καταστροφής, έγινε μια προσπάθεια όχι απλά ανάπλασης και αποκατάστασης αλλά αναζήτησης για αυτό που είχε χαθεί, μιας ταυτότητας, η οποία εμπεριέχει τα χαρακτηριστικά της κουλτούρας και της ιστορίας.

Συμπερασματικά, είναι λάθος να θεωρούμε πως η κατεστραμμένη γη είναι απλώς ένα πεδίο για να αλώσουμε το παρελθόν και να επικεντρωθούμε μόνο στο μέλλον, εισάγοντας νέες παγκοσμιοποιημένες μορφές, φτιάχνοντας τα πάντα εξ αρχής, αδιαφορώντας για το πολιτισμικό υπόβαθρο καθώς και για τις συνέπειες που θα προκύψουν. Η επανένταξη και η ανασυγκρότηση των περιοχών που έχουν υποστεί καταστροφές από τον πόλεμο απαιτούν προσεκτική σκέψη, προγραμματισμό και συνειδητό σχεδιασμό με σεβασμό στο παρελθόν, διατηρώντας παραδοσιακές αρχές και σκέψεις, προκειμένου να επιτευχθεί βιώσιμη ανάπτυξη και να αποφευχθούν περαιτέρω καταστροφές στο μέλλον.

Βιβλιογραφία

- Al-Bahar, H. (1991). *Kuwait's Post-War Reconstruction, MIMAR: Architecture in Development*. London: Concept Media Ltd., 40, pp. 14-17.
- Al-Damkhi, A. (1992). *Invasion: Saddam Hussain's Reign of Terror in Kuwait*, Kuwait Research and Advertising Co. Ltd., UK., Dubai Printing Press, UAE.
- Al-Duaig, O. (2004). *Kuwait Contemporary Architecture*, In J. Abed (Ed.), *Architecture Re-introduced: New Projects in Societies in Change*, The Aga Khan Award for Architecture, Geneva, Switzerland.
- Al-Khawaja, J. and Ramadan, A. (1994). Ranking of values of university students before and after the Iraqi aggression on Kuwait, In Abdul-Khaliq, A., ed. *Psychological and Sociological Implications. The International Conference on the Effects of the Iraqi Aggression on the State of Kuwait*, April 2-6, 1994. The Center of the Gulf and Arabian Peninsula Studies, Kuwait. pp. 107-134.
- Al-Mutawa, S. (1994). *History of Architecture in Old Kuwait City*, Al-Khat, Kuwait.
- Al-Sarraf, Q. (1994). The impact of the Iraqi occupation of Kuwait on the emotions of High school students, In Abdul-Khaliq, A. (Ed.), *Psychological and Sociological Implications, The International Conference on the Effects of the Iraqi Aggression on the State of Kuwait*, April 2-6, 1994, The Center of the Gulf and Arabian Peninsula Studies, Kuwait, pp. 15-52.
- Al Sayyad, N. ed. (2001). *Consuming Tradition, Manufacturing Heritage*, Routledge, United Kingdom.
- Bellal, T. (2004). Understanding home cultures through syntactic analysis: The case of Berber housing. *Housing, Theory and Society*, 21(3), 111-127.
- Bevan, R. (2006). *The Destruction of Memory: Architecture at War*, Reaktion Books Ltd, London, United Kingdom.
- Bourdieu, P. (2005). The berber house. In *Language, Communication and Education* (pp. 28-35). Routledge.

- Castells, M. (2004). *The Relationship between Globalization and Cultural Identity in the early 21st Century*, Forum Barcelona, Spain.
- Charlesworth, E. (2006). *Architects without Frontiers: War, Reconstruction and Design Responsibility*, Architectural Press, London, United Kingdom.
- Clement, A. (2018). *Brutalism: post-war British architecture*. The Crowood Press.
- Devos, R. (2016). "Let us now invest in peace." *Architecture at Expo 58 in Resonance of War*. In *Architecture of Great Expositions 1937-1959* (pp. 161-188). Routledge.
- Garbarino, J. (1991). *The Youngest Victims: Kuwait Children Bear Psychic Scars of Conflict in Gulf*, *Psychology International*, 2, pp. 1-3.
- Gardiner, S. (1983). *Kuwait: The Making of a City*, Longman, London, United Kingdom.
- Goodwin, G. (1997). *Saleh Abdulghani Al-Mutawa: New Vision in Kuwait*, Alrabea Publishers, London, UK.
- Kazimee, B. A., & Mcquillan, J. (2002). Living traditions of the afghan courtyard and Aiwan. *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 23-34.
- Khattab, O. (2001). *Globalization Versus Localization: Contemporary Architecture and the Arab City*, *CTBUH Review*, 1 (3), pp. 56-68.
- Kultermann, U. (1999). *Contemporary Architecture in the Arab States: Renaissance of a Region*. McGraw-Hill, New York, USA.
- Lutsch, T. (2015). Review of, *Stresemann Workshop 2015: Illusionary Visions or Policy Options? Discontent over Cold War Security Architecture in Europe and the Search for Alternatives*.
- Mahmoud, Z. (1978). *Thaqfatna Fi Muwajahat Al-Asr (our culture facing the age)*, Dar Al Shrouq, Cairo, Egypt.
- Meade, T. (2011). Violence and domestic space: demolition and destruction of homes in the occupied Palestinian territories. *The Journal of Architecture*, 16(1), 71-87.

- MEED, (2008). The Kuwait 2008 Conference: Detailing the key opportunities in the public and private sector project market. 4 – 5 February, 2008, Kuwait.
- Memarian, G., & Brown, F. (2004). The shared characteristics of Iranian and Arab courtyard houses. In *Courtyard Housing* (pp. 49-62). Taylor & Francis.
- Minoprio & Spencely and Macfarlane. (1951). Plan for the Town of Kuwait: Report to His Highness Shaikh Abdulla Assalim Assubah, C.I.E. The Amir of Kuwait.
- Pallasmaa, J. (2012). *The eyes of the skin: Architecture and the senses*. John Wiley & Sons.
- Priest, C. (2011). The volumes of violence: representations of conflict through spatial art practice in England. *The Journal of Architecture*, 16(1), 89-98.
- Pullan, W. (2011). Frontier urbanism: the periphery at the centre of contested cities. *The Journal of Architecture*, 16(1), 15-35.
- Rotbard, S. (2015). *White city, black city: Architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*. London: Pluto Press.
- Shiber, S. G. (1964). *The Kuwait Urbanization*, Kuwait Government Printing Press, Kuwait.
- Smith, D. (2009). Debating cultural topography: sites of memory and non-places in the work of Pierre Nora and Marc Augé. *Irish Journal of French Studies*, 9(1), 31-48.
- Somma, P. (2004). *At War with the City*, Urban International Press, Gateshead, United Kingdom.
- Sterrett, K., Hackett, M., & Hill, D. (2012). The social consequences of broken urban structures: a case study of Belfast. *Journal of Transport Geography*, 21, 49-61.
- Summers, H. (1991). *Desert Storm*, Empire Press, New York USA.
- Vale, L. (1992). *Architecture, Power, and National Identity*,: Yale University Press, New Haven and London, United Kingdom.

Vanderbilt, T. (2003). *War as Architecture, The Knowledge Circuit*, Design Institute, University of Minnesota, MN, USA.